

ი ა ნ ე წ ა რ ი № 1 1902 წ ე ლ ი

მუშაშური

წელიწადი მშოკა.

თბილისი

სტამბა გაზეთ „ტფილისის ფურკლისა“ და ექვ. ივ. ხელაძისა, ლორ.-მელ. ქ.

1902

შინაარსი № 1:

	830რ.
1. საახალწლოდ, ლექსი, ყველგან-მყოფისა	3.
2. ვერის ხევი ანუ სკვირეთისა	4.
3. ისტორიის შესავალი, ბ. კ.	18.
4. საინგილო, ინგილო ჯანაშვილისა	23.
5. სატირალი ანუ გასვენება, აფრ. მერკვილაძისა	38.
6. ძველი ლექსი დავით აღმაშენებელზე, ი. ქ.-მიერ ჩაწერილი	45.
7. ქართლისა და კახეთის სამეფოების პოლიტიკური მდგომარეობა, თარგმანი აღ. ტატუნაშვილისა	46.
8. ამბავი კნენა ეკატერინე ჩიჩუასი, გურიის უკანა- სკნელის მთავრის ასულისა	54.
9. ქართველ მეფის ვახტანგის მეორედ მოსვლა გან- ჯას, თარგმანი ფრანგულიდან ა. კვერკველაძისა	64.
10. საკვირაო გაზეთს „კვალს“	73.
11. ქართველთ მოქცევა, ლ—ძესი	74.
12. სახალხო ისტორია საქართველოსი. ფარნაოზი	54.

გამოვიდა და ისეიდება შმათა იმედაშეაღების წიგნის
მადანაში

ქართულ პიესების კრებული

„**ცხომორების სარკე**“

წიგნი მეორე, სურათებით.

ფასი ერთი მანეთი.

იანვარი, № 1, 1902 წელი

მ მ გ ზ ა უ რ ი

6972

ისტორიულ-არქეოლოგიური და გეო-
გრაფიულ-ეტნოგრაფიული სურათებიანი
ჟურნალი, გამოვა ყოველის თვის პირველ რიცხვებში.

ფასი ჟურნალისა გაკაცვანთ:

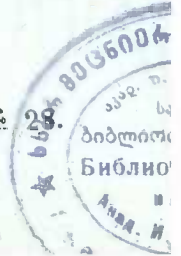
წლით—ხუთი მანეთი, ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფული და წერილები უნდა გამოიგზავნოს: *Въ Тифлисъ,*
въ Редакцію „МОГЗАУРИ“.

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება წერა-კითხვის გამავრ-
ცელებელის საზოგადოების მაღაზიაში შიო ქუჩუკაშვილთან
და თვითონ რედაქტორთან „კავკასიის საკანდიტეროში“
(გოლოვინის პროსპექტზედ „კრუჟოკის“ ქვეშ)—დღესასწა-
ულებში დილის 11 საათიდან 1 საათამდის, ხოლო საქმის
დღეებში—სალამოს 5 საათიდან 7 საათამდის.

თბილისი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-გელიქოვის ქუჩა, № 28.
1902

ს ა ა ხ ა ლ ჯ ლ ო ლ .

ორმოცი წლის წინ, ვით ბადრი მთვარე,
ამოჰლაპლაპდი სამშობლოს ცაზე,
მას აქეთია ბნელს გვიჩირადნებ
და მიგვიძღვები სიკეთის გზაზე.

ზეგარდმო მადლით სიბრძნის მეტყველი
ეგ შენი ბაგე ენა-მზიანი
ორმოცი წელი ჩვენს თავს დასტირის
და კარგს შეჰხარის თვალ-ცრემლიანი.

შენ შეჰნატროდი და უგალობდი
ყმა-მონებისა ბორკილთა მტვრევას,
შენვე ჰკიცხავდი დარეჯანების
და ლუარსაბთა დასაძრახ ქცევას.

შენ იყავ ქართველთ წარმატებისთვის
ბევრ კეთილ საქმის სულის ჩამდგმელი,
შენვე ხარ დღესაც მრავალის მადლის
დედა და ძიძა, ბურჯი, აღმზრდელი.

„რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს,
ეგ ვერაფერი სიყვარულია,
სიტყვა ის არის, კაცს ის უყვარდეს,
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია“.

„ვიშ, ეს ქვეყანა, ხმელეთის თვალი,
დიდის სამოთხის კუთხე პატარა,
ქედ-მოღრეკილა ნადვლით საწყალი,
რომ მისი ტრფობა თქვენში შემწყდარა“.

„სად არის იგი მლაღადებელი
ქვეყნის ხსნისათვის ჭეშმარიტება?
სად არის იგი ბიწის მღევნელი
ჯვარ-ცმულის ღმერთის მალალი მცნება?“

„ღმერთო!.. თან სდევდე უსუსურს ბავშვსა,
რომ ღღენი ისე არ დაელიოს,
მინამ ტანჯვისა ცრემლი თვის ხალხსა
ცოტათი მაინც მან არ მოსწმინდოს“...

ამგვარ ღვთიური სწავლა-მოძღვრებით
შენ გვიკეთილებ ცოდვილსა სულსა,
და სისხლის ცრემლით გვიტირებ გულსაც,
როს გვითვალწინებ ხალხს საყვარელსა.

შენ შეგვაყვარე ჩვენი ქვეყანა,
ჩვენი ერობა და დედა-ენა,
ვით სხივნი მზისა, ისე უნათებს
მთელს საქართველოს შენი გავლენა.

თავ-მოწონებით ამბობენ ყველგან
ყოველს შენს საქმეს დიდ-სასახელოს
და თან დასძენენ: „კურთხეულმც იყოს,
ვინც დაუბადა ის საქართველოს!“

„აბა, დედანო, ანგელოზთ დანო,
უმღერეთ ბაღებს მისი „ნანაო“
და აღუზარდეთ მშობელ ქვეყანას
უკვდავნი გმირნი იმისთანაო“.

მომავალშიაც ქართველთა ძენი
ივლიან შენგან დაკვალულ გზაზე,
იმოქმედებენ შენი სიტყვანი,
ვიდრე მზე, მთვარე ანათებს ცაზე!..

პეტერბურგი.

ყველგან-მყოფი.

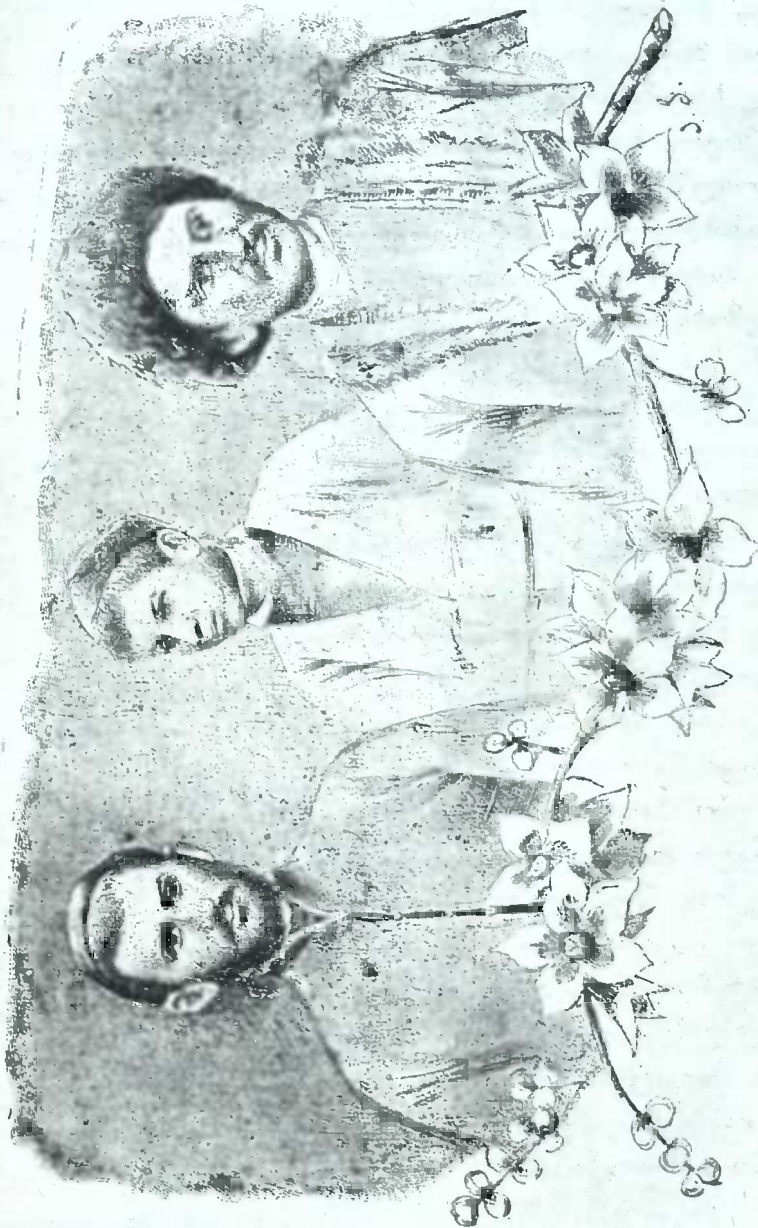

ვერის ხეობა ანუ სვერეთისა, ქ. თბილისის ჩრდილო-დასავლეთის გვერდით.

- 1) მდინარე მტკვარი; 2) ლუჩჯ-მონასტერი, მლანდელი იოანე ღვთის-მეტყველის ეკლესია თბილისში; 3) სოფელი წყნეთი; 4) ახალ-ღაბა; 5) ბეთანიის მონასტერი; 6) სოფელი წვერი; 7) წვერის ციხე-კლესია; 8) დასტის-ციხე; 9) ვერის-ხევი; 10) სვერეთის მდინარე და 11) სოფელი დრე.

ვერის ხევი ანუ სკვირეთისა.

ვერის ხევი ანუ სკვირეთისა არის ის წყალი, რომელიც ერთვის მტკვარს მარჯვენიდან, ქ. თბილისის ჩრდილოეთ-დასავლეთის მხარეს. ვერის ხეობა, ჩვენი გეოგრაფის ვახუშტის სიტყვით, ძველად იწოდებოდა სკვირეთად. ამ ხეობის უმთავრესი ხევი არის ვერის ანუ სკვირეთის წყალი, რომელიც გამოდის დიდ-გორის მთიდან და ერთვის მტკვარს მარჯვენიდან, ქ. თბილისის ჩრდილო ნაწილში. მდინარე ვერე პატარა წყალია, ასე რომ ათი-თორმეტი წლის ბავშვიც ადვილად გავა მასში, ნიაღვრებში-კი ფრიად აღიღდება ხოლმე. სათავიდან ვიდრე სოფელ ვანათამდე, როგორც ამას სამართლიანად ამბობს ვახუშტიც, ვერის ხეობა, სათავიდან სოფელ ვანათამდე, არის „უვენახო და უხილო, ხოლო მას ქვეით ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინველიანი, ფრიად მაგარი და მოსავლით და პირუტყვით შემკული“. ამ უმად ხეობა ესე, თბილისიდან სოფელ წყნეთამდე, უტყეოა, ხოლო მას ზევით – დიახ ტყიანი, თუმცა წყნეთის ზემოთ, რომელიც 7 ვერსზეა ქ. თბილისიდან, ტყე ბევრგან უკვე გაფუჭებული და გაჩეხილია. წყლის კიდით ხეობა მეტად ვიწროა, მაგრამ, გარეშემო მთებზე-კი მრავლად მოიპოვება ვაკე ადგილები, რიამლებზედაც გაშენებულია პატარ-პატარა სოფლები თავ-თავიანთის ვენახებით, ხილის ბაღებით და სახნავ-სათესებით. მთელი ხეობა მეტის-მეტად დასერილი და დაფლეთილია უთვალავი ხეევებით, რომლებიც სადღაც უფსკრულში მომდინარებენ და აქაურს კლდიან ხრამებს ახმაურებენ. ამიტომ აქ გზები უფრო ბილიკების მსგავს-

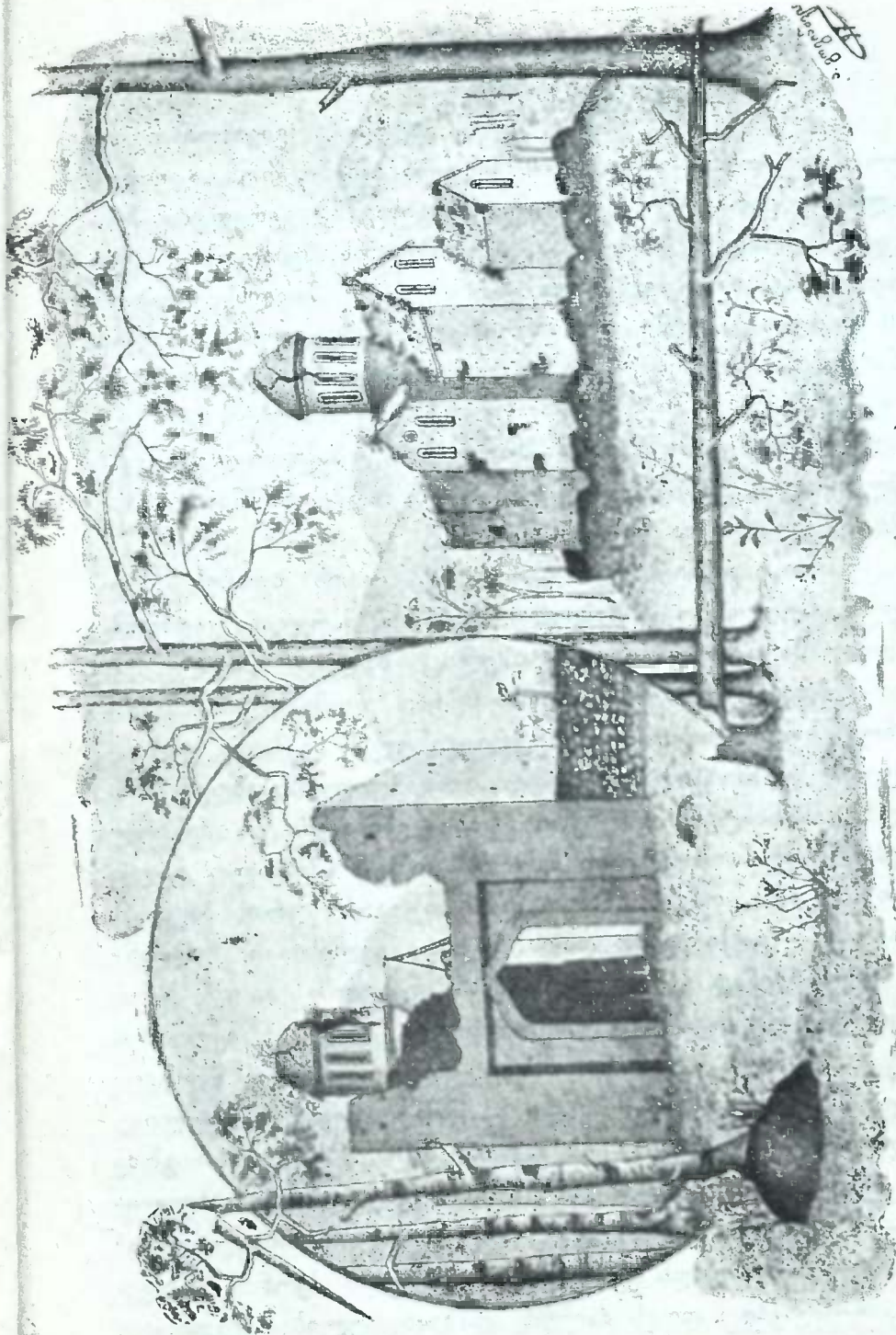
ვკრის ხეობის ქართველები, სოფელ წვერში.

სია და მხოლოდ ფეხით და ცხენით. შეიძლება მათზე მოგზაურობა. მრავალია აქ ისეთი ადგილები, სადაც გზას წყლის კიდიდამ მალლა მთაზე აჰყევართ, რომ რამოდენიმე წამის შემდეგ ხელ-მეორედ ხევში ჩამოგიყვანოსთ, და სულ ამ გვარად. მთელი ხეობა, გარდა სოფელ წყნეთისა, რომელშიაც 150 კომლში, ას კომლამდის ქართულად მოლაპარაკე სომეხია, დასახლებულია ქართველებით, რომლებიც ცხოვრობენ აქა-იქ, პატარ-პატარა სოფლებად.

ზემოხსენებული სოფელი წყნეთი უდიდესი სოფელია ამ ხეობაში და მდებარებს ქ. თბილისიდან 7 ვერსზე. აქ არის ორი ეკლესია, ერთი ქართველებისა, ხოლო მეორე—სომეხებისა. სკოლა არა აქვთ, თუმცა 150 კომლს ადვილად შეეძლო ერთი სკოლის შენახვა. ცუდი არ იქნებოდა, რომ ეკლესიას მაინც ედვა თავს ეს საკირო საქმე: სხვა არა იყოსრა, წერა-კითხვას მაინც ისწავლიდნენ სამშობლო ენაზე. არა თუ წყნეთს, მთელს ვერის ხეობას, რომლის სიგრძე სულ ცოტა რომ ვსთქვათ 40 ვერსი იქნება, ერთი სკოლა არ აბადია. სამწუხაროა, რომ არ ვსთქვათ, სატირალია-თქო. ვერის ხევის ქართველები, როგორც აქ ჩართული სურათი-დამაც დაწახავთ, წამოსადეგი, ჯან-სალი ხალხია, მაგრამ უსწავლელი და გაუსვლელი. თუმცა სურათი ჩვენ შიგ სოფელ წვერის შუაგულში გადავიღეთ, მაგრამ მაინც ვერას გზით ვერ დავითანხმეთ აქაური ქალები ორიოდე წუთით ჩვენ წინ დამდგარიყვნენ, თუმცა სულ ათიოდე ნაბიჯიდან მთელი გროვა ქალებისა გვიცქეროდა ბანიდგან, როგორც ვასურათებდით მათ ვაჟკაცებს. როგორც შევალყეთ თვით კაცებსაც-კი ეშინოდათ ჩვენი და უარსკმელს დასურათებაზე, ასე რომ მამასახლისი გამბედავი არ უნდა იქნებოდა, რომელმაც ცხენიანათ მოისურვა გადაღება, იქნებ ვაგანაც არავინ დამდგარიყო. სოფელი წვერი-კი სულ 30 კომლზე ბრწყინვალე თბილისიდან!..

„ხამი კაცს ხამ სოფელსა,

ოხერი და ხეც

മതാലയമെന്നെടുത്തു.

ბანზე დამდგარან ქალები,
იქნება ეს ცეციაო“.

ეს ლექსი ჩვენ თვით ვერის ხეობაში გავიგონეთ და თურმე, თვითონ კი ყოფილან სრული ხამები, რომ საკუთარს სახლშიაც ვერ გაურჩევიათ ავი კარგისაგან. ვერელები მისდევნენ: საქონლის მოშენებას, მევენახეობას, მებაღეობას, ხენათესვას, მენახშირეობას და ნადირობას. მთელს ხეობაში 400 კომლია; ამათში სამი მეოთხედი ქართველებია, ხოლო დანარჩენები სომხები, ქართულადვე მოლაპარაკე. სომხები აქ უფრო წყნეთში ცხოვრობენ, სადაც მათი რიცხვი 100 კომლამდის იქნება, დანარჩენს სოფლებში კი საერთოდ 10—12 კომლზე მეტი არ იქნება. ვერის ხეობაში შესანიშნავია ბეთანიის მონასტერი და წვერის ციხე.

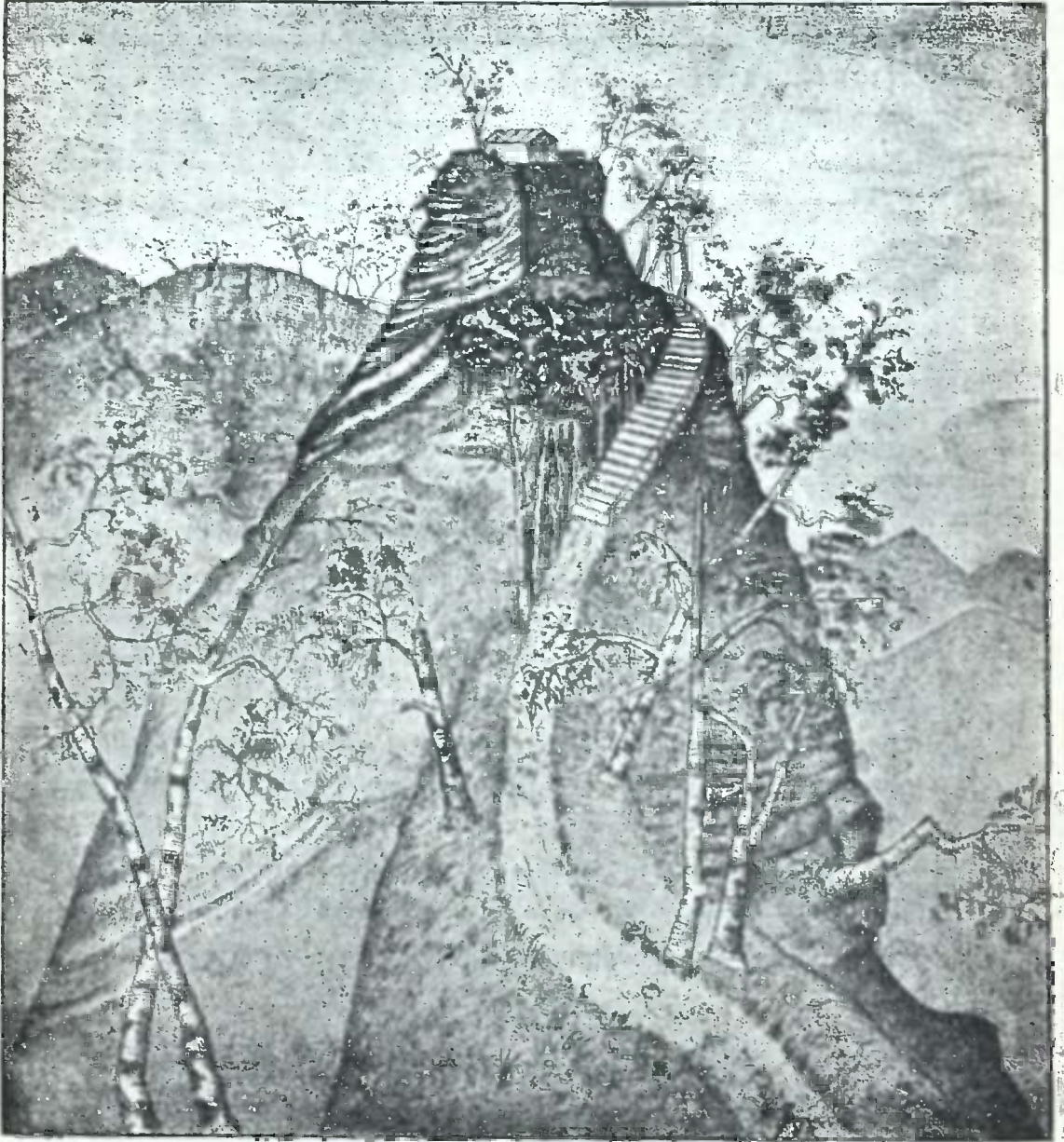
ბეთანია, ბეთანიის მხანსტერი ძვეს ვერის ხეობის შუაგულში, სულ ასიოდე ნაბიჯზე მდინარის მარჯვენა კიდიდან, მალლობ პატარა ვაკეზე, რომელიც მთლად დაფარულია ტყითა. მდებარეობა მონასტრისა მეტად ლამაზი და სასიამოვნოა, ხოლო თვით მონასტერი კი დღეს საკმაოდ დაზიანებულია და ამიტომ სამწუხარო შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე. მონასტერს გარშემო ჰქონია გალავანი და შესავალ კარებთან ორ-საერთულიანი აგურის კოშკი; შეხვალთ გალავანში თუ არა, თქვენ ნახავთ ორს საყდარს: ერთს პატარას და მეორეს—გაცილებით დიდს. პატარა ეკლესია ამ რამდენსამე წლის წინად განაახლა აწ განსვენებულმა თ. დ. ბართაშვილმა, აქაურის მამულის პატრონმა, და უკვე აკურთხეს კიდეცა 17 მაისს 1898 წ.; მასზე ყოფილა დიდი წარწერა ხუცურის ასოებით, მაგრამ იგი ამ ჟამად თითქმის სრულიად წაშლილია, რამდენიმე ასოს გარდა. პატარა საყდრის სიგრძე არის ცხრა ნაბიჯი, სიგანე 7, ხოლო დიდისა საკურთხევლიანად—25 ნაბიჯი სიგრძე და 17-იც სიგანე. დასავლეთიდან და სამხრეთიდან დიდს ეკლესიას მოდგმული ჰქონია ეკვდერები, რომლებიც დღეს ძალიან დაზიანებულებია. გუმბათი

და აღმოსავლეთის კედელი გარედამ მრავალის და მშვენიერის ჩუქურთმებით არის შემკული. დიდს ეკლესიას ჰქონია ორი შესავალი კარები: ერთი დასავლეთიდან, ხოლო მეორე — სამხრეთიდან. შეხვალთ საყდარში თუ არა და დადგებით საკურთხეველის წინ, თქვენ დაინახავთ სამხრეთის მარჯვენა კედელზე დიდს ხატს სასულიერო პირისას, რომელსაც ხელში უჭირავს ეკლესიის სურათი და მიართმევს ღვთის-მშობელს, რომელიც დახატულია აქვე. წარწერა აღარ უჩანს ეკლესიის დამკვრს, თორემ ეჭვი არ არის, რომ იგია ამ მონასტრის დამფუძნებელი. დიმ. ბაქრაძე თავის შრომაში „Памятники христианства на Кавказе“, გვ. 48, ამბობს: „ეკლესიის შესავლის მარჯვნივ კედელზე თქვენს ყურადღებას განსაკუთრებით იზიდავს მთლიანი სურათი თამარ მეფისა, რომელიც მიართმევს ღვთის-მშობელს ეკლესიის გეგმასა“. როგორც ჰხედავთ, ჩვენი ჩვენება სრულიად განსხვავდება ბაქრაძის ჩვენებიდან, მაგრამ ცხადია, რომ ბაქრაძეს ან თვით არ უნახავს ბეთანიის მონასტერი და ან რომელიღაც საეჭვო წყაროდამ უსარგებლნია მოყვანილის სიტყვებითა. ვამბობთ ამას იმიტომ, რომ თამარ მეფის სურათიც არის აქ დახატული, მაგრამ არა მარჯვენა (სამხრეთ) კედელზე, არამედ მარცხენაზე (ჩრდილოეთ) და ზემოთ-მოხსენებულის დამფუძნებლის სურათის პირის პირ. აქ დაცულის თამარის სურათს არც ეკლესიის სურათი უჭერია ხელში, როგორც ამბობს ბაქრაძე, არამედ დახატულია ხელგაპყრობილი, ისე, როგორც ცნობილს დაბეჭდილს სურათზე გინახავთ იგი, რომელიც, ბაქრაძისავე სიტყვით, თ. გაგარინს გადმოუხატია და ყოფილის ნამესტნიკის ვორონცოვის ბრძანებით ქ. ლონდონში აღუბეჭდიათ. აქვე თამარის მარჯვნივ დახატულია ვინმე ვაჟკაცი ფაენითა (სკიპტრათი) ხელში და მარცხნივ — ქაბუკი. პირველი, ეჭვი არ არის, ქმარია თამარისა, დავითი, ხოლო მეორე — მათი შვილი — ლაშა გიორგი. პირველს აზრში გვარწმუნებს ხუცური ასო **შ** (ლ), რომელიც ოდნავ-და

ატყვია ფაენის ხვირთან (თავთან), ხოლო მეორე აზრს ცხადად ჰმოწმობს სამი ხუცური ასო: **ქ I (ქ) (ქ მ)**, ე. ი. ძე თამარისა. ეკლესია შიგნიდამ სულ მთლად მოხატული ყოფილა; უმეტესი ნაწილი ხატებისა ეჭლაცა სჩანს თავთავიანთი წარწერებით. ამათი დაწვრილებითი გარჩევა მგონი აგვიხსნიდა მონასტრის აღმშენებელის ვინაობას და ამიტომ ურიგო არ იქნებოდა, რომ ვინმე ორიოდე დღით ამოსულიყო აქ (სულ ოციოდე ვერსია ბრწყინვალე თბილისიდან) და ყველა წარწერა გაერჩია.

ამ მონასტრის ღვთის-მშობლის ხატი ამ ჟამად ასვენია თბილისის ქვაშვეთის ეკლესიაში, კანკელის მარცხენა მხარეს. ჩვენ ვნახეთ იგი და მეტად მოგვეწონა. ხატი დიდის ტანი-საა, ვერცხლის ჩარჩოშია ჩასმული და მეტად ცოცხლად არის დახატული. ხატს აქვს ქართული მხედრული წარწერა, რომელიც ამბობს, რომ „1830 წელს, შეგიმკვივნე ხატი ესე შენ ტაძარისა ღვთისა დედისა ბეთანიას, წინაპართა და ჩვენთა საძვლესა და სასაფლაოსა, მე მსასოებელმან მონამან შენმან დიმიტრის ძემან თავადმან დავით ბარათოვმან გოსტაბის შვილმან, საოხად სულისა ჩემისა და მცულისა ჩემისა ზურაბის შვილის დავითის ასულის ბარბარისსა და საფარველად ძისა ჩვენისა ახვატის მემკვიდრის ზაქარიასსა და ასულისა ჩვენისა თავადის ორბელიანის მეუღლის ეკატერინასსა“.

ბატონიშვილი ვახუშტი ბეთანიის შესახებ სწერს შემდეგსა: „ვერეს ხევის შესართავს ქვეით არის ყოვლად-წმიდის მონასტერი, ბეთენია, გუნბათიანი, მაგარს ადგილს, თამარ მეფის აღშენებული, აწ ხუცის ამარ“. ჩვენ შევცდარად მიგვაჩინა ვახუშტის ის აზრი, რომ „ბეთენიის მონასტერი თამარ მეფისაგან არის აღშენებული“. სიუნიის მთავარ-ეპისკოპოსი, სტეფანოს ორბელიანი, რომელიც ცხოვრებდა XIII საუკ. ამბობს: „ბეთენია არის დიდი და კეთილ-ნაგები მონასტერი, ეკუთვნის ორბელიანებს და აღშენებულია მათ წინაპართაგანო“. სტეფანოსი გვარწმუნებს, რომ აქ დიდის

წმინდა გიორგი.

დიდებით დასაფლავეს ცნობილი ფეოდალი ბაგრატ მეფის IV° დროისა (1014—1072), ლიპარიტი. მაშასადამე, თუ დავუჯერებთ ამ ამბავს, ბეთანიის მონასტერი თამარის მეფობაზე (1181—1212) გაცილებით ადრეა აშენებული. მის დროს შეიძლება აშენებული იყოს მხოლოდ მოხსენებული პატარა საყდარი, როგორც ამტკიცებს ამას ბაქრაძის მოხსენებულს თხზულებაში მოყვანილი წარწერა ამ ეკლესიისა.

როგორც აქ მოყვანილი სურათიდანაც დაინახავს მკითხველი, წყარას ციხე წარმოადგენს ვიწროდ ამართულს და თვალ-უწვდენელ ფრიადო მაღალს კლდეს, რომლის თავზე აშენებულია წმ. გიორგის საყდარი. სიგრძე კლდის თავზე მყოფი ადგილისა არის 30 ნაბიჯი, ხოლო სიგანე—20. ამის-და კვალად საყდარიც პატარაა: სიგრძე აქვს 9 ნაბიჯი და სიგანე—7. ეკლესიის გარშემო ჩვენ ვნახეთ რამდენიმე სასაფლაოს ქვა ქართულის მხედრულის წარწერით. ეკლესია შიგნით მთლად მოხატულია, მაგრამ მდარედ. როგორც მითხრეს ეკლესიას ჰყავს დიდ-ძალი მლოცავი, განსაკუთრებით დღეობაში, რომელიც მოდის 10-ს გიორგობას. ამ დღისათვის ქ. თბილისიდანაც მრავალი ხალხი მოხდის სალოცავად ეტლებით კოჭრის გზა-ტკეცილით. მეტის-მეტი მშვენიერი და დიდებული გადასახედებია აქედამ ვერის ხეობის ტყიან მთებზე.

ვერის ხეობაში ჩვენ ჩავწერეთ ერთი გრძელი ლექსიც, ნათქვამი ზებირად გიორგი ასიტოვისაგან (წყნეთში მცხოვრები სომეხია), რომელიც აქვე მოგვყავს სრულად:

„შევიყარენით, სწორებო,
ბედი ვახსენოთ ღვთისაო,
წუთი სოფელში ვილხინოთ,
ქება ვსთქოთ კარგი ყმისაო.
ქართლში აქებდენ აკასა (სახელით),
პატარუნასა შვილსაო,

მოკეთის გამლაღებელი,
 გამჯავრებელი მტრისათ.
 ღრეში *) გამართა დარბაზი
 შავარი მუხის ხისაო,
 ლაზათის გულისათვინა
 ზედ წამაადგა „კრიშაო“
 „გრანიცებშია“ წავიდა,
 ადგილი უნდა ცხვრისაო,
 ცხვარი იქ უნდა წაასხას,
 არ ეშინიან მტრისაო.
 იმ ლამეს ნახა სიზმარი,
 თავისი ბედის დღისაო,
 ადგა ძმას უთხრა დავითსა,
 რაღაც რამ საქმე მქირსაო.
 მე-კი შინ უნდა წავიდე,
 დავით, შენ იცი, ცხვრისაო,
 ცხვარს კარგად შემინახვადე,
 აგრემც მოსჭამდე ქირსაო.
 იქიდგან რო წამოვიდა,
 ბედი ახსენა ღვთისაო,
 ისე მოუვა დედ-მამას,
 როგორც რომ შუქი მზისაო.
 დედ-მამა გამოეგებნენ,
 ორთავე აკოცეს პირსაო,
 ჯერ ჰკითხეს თავის ამბავი,
 შემრე თავისი ცხვრისაო.
 ცხვარი მშვიდობით დავყარე,
 ქირიმე, თქვენი ქვეისაო,
 მას შემდეგ თვალი მოავლო
 თავის ცოლსა და შვილსაო.

*) ღრე—სოფელია ვერის ხეობაში.

ხარებსაც ჯვარი დასწერა,
 მადლი გწყალობდეთ ღვთისაო.
 ამ დროს მივიდა სიკვდილი,
 მოსული „გრანიცისაო“.
 რისთვის მოხველი, სიკვდილო,
 შენ რას დეეძებ, ვისაო?
 „გრანიცებშია“ გეძებდი,
 გაქებდენ კაი ბიქსაო;
 უნდა მე და შენ ვიბრძოლოთ,
 ბრძანება არის ღვთისაო...
 ჰირველად რომ შეიბრძოლნენ.
 სიკვდილი დასცა ძირსაო,
 მეორედ დასცა სიკვდილმა,
 ჩანგალს უმზადებს პირსაო.
 უთხრა,—სიკვდილო, მადროვე,
 თუ პირი გიყვარს მზისაო!
 მოლოდინი მაქვს კვირასა
 შორიდგან მოკეთისაო,
 შემრე წავიდეთ ერთათა,
 რომ გავისტუმრებ შევილსაო: *)
 თუ გინდა ქრთამი აიღე,
 ფულით აიმსე ქისაო,
 გინდა—საქონლის ნახირი,
 თუ გინდა—ფარა ცხვრისაო!
 სიკვდილმა ის არ მიიღო,
 ნება არ არის ღვთისაო,
 ისრუ გაფრინდა აკაი,
 როგორც ვარსკვლავი ცისაო.
 წინ სწორნი შემოეყარნენ,
 ბიჭები შავეთისაო (ე. ი. საიქიოსი)

*) ე. ი. წიგნის კავთხოვებ ქალსაო.

წაიყვანეს და აჩვენეს

კარები სამოთხისაო.

სამოთხის კარზე დაუხვდნენ

ანგელოზები უცისაო,

ოქროსი სკამი მიაართვეს,

„აკნო, დაბრძანდი ძირსაო!“

ოქროს სუფრა გაუშალეს,

ზედ ხილი წველაფრისაო,

აიღებს თითო ნაჭერსა,

იმით ვაიტიკობს პირსაო.

დედ-მამას შამოკუთვალა-

თუ პირი გიყვართ მზისაო,

წითელი ღვინო იყიდეთ

ზედაზე არის ღვთისაო.

შაპყარეთ ჩემი სწორები,

მაგ ჩვენი ხელობისაო,

სულ სადღეგრძელო დალონო

მეცხვარისა და ცხვრისაო.

ფოლადის კალმით დაფწერე

სამი ქალაღის ფურცელი,

ისე იამოს წამკითხველს,

როგორც კახეთის ყურძენი.

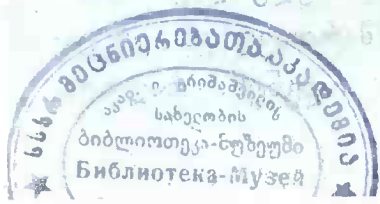
ამ სეირისა გამთქმელი,

გარდალში სკამზე ზისაო,

ხელში უჭირავს ჩონგური,

კარგტ ყმის ქებას სთვლისაო.

2769

ისტორიის შესავალი.

იყო დრო, როცა ისტორიის საგანს მეფეების და სხვა დიდებულ და წარჩინებულ გვამთა ცხოვრება შეადგენდა; ხალხი, საზოგადოება, მისი ცხოვრება, მისი მისწრაფება, მისი სული და გული ისტორიიდან განდევნილი იყო. ეს ოს დრო იყო, როცა ლიუდოვიკო XIV გარდახლდა: სატრწნგეთი მე ვარო; როცა ქვეყნის მართვა-გამგეობა მეფეების განუსაზღვრელ ბატონობაზე ეკიდა, როცა ქვეყნის სათავეში იდგა რომელიმე უმაღლესი წოდება; როცა ერთი მეფე, ან ერთი წოდება მთელის ხალხის, უმრავლესობის ინტერესებს თელავდა და ანადგურებდა.

არსებულ ისტორიულ ზანას თავისი განსაკუთრებული მატერიალური პირობები ამოძრავებენ; ამ პირობათა განვითარების მიხედვით განიზომება საზოგადოების სულიერი, გონებრივი და პოლიტიკური სტრუქტურა. და რა გასაკვირი იყო, რომ ძველ ისტორიკოსებს იმისთვის მიექციათ ყურადღება, ვინც, მათი შეხედულობით, ქვეყანას ამოძრავებდა. და ეს ქვეყნის განვითარების მუჯღუგუნის მიმცემი-კი, მათის აზრით, მეფეები და წარჩინებული გვამნი იყვნენ. ისტორიკოსები მხოლოდ ამ პირთ ხედვიდნენ გარშემო, იმისთვის რომ, ეს პირები მართავდნენ ქვეყანას, ცხოვრების სათავეში ისინი იდგნენ. ხალხის,

უმრავლესობის ხმა, ჯერ არსად ჯაჭანებდა, ის გათვლი-
ლო იყო მისი პიროვნება მიმქრალი და მიმალული, მი-
სი მოთხოვნილება განსაზღვრული და შევიწროებული.
მაგრამ ისტორიაში დღეს ამ გვარად კითხვის დასმა
წარმოუდგენელია. დღევანდელ ისტორიკოსის თვალ-
თა ხედვის ისარო კანონიერება და უკანონობა არ გა-
ნიზომება ისტორიაში დამყარდა კანონი აუცილებლ-
ბის. Ergo, ისტორიას არ აინტერესებს ეს თუ ის ის-
ტორიული მოვლენა კანონიერი თუ უკანონო, სა-
სარგებლოა თუ საზარალი, სამართლიანია თუ უსა-
მართლო. ეს ეთიკის საქმეა. მას აინტერესებს მხო-
ლოდ ჭეშმარიტების აღდგენა, ნამდვილი ფაქტების
აღჩუსხვა, თუ რამდენად რომელიმე ქვეყნის არსე-
ბობა და განვითარება ესაბამება ისტორიულ კანო-
ნებს და მის აუცილებლობას.

ყველაფერი ვითარდება, ყველაფერი იცვლება,
ობსოლიუტური ჭეშმარიტება არ არსებობს, ყველა-
ფერი განვითარების კანონს ემორჩილება, ჭეშმარი-
ტება მხოლოდ ეს განვითარება და ცვალებადობაა.
ხალხის ცხოვრებაც ამ გვარ ევოლიუციას ემორჩი-
ლება. ისიც ვითარდება; უმრავლესობა იღვიძებს.
და როცა გაიძახიან: ყველაფერი მე ვარ, ყველაფერი
მეოც — ამ დროს იგრიანებს ამ უმრავლესობის ხმა.
ყველაფერი თქვენ კი არა, ჩვენ ვართ, მაშახადამე,
ყველაფერი ჩვენიაო.

დღეს განხილვა და გამოკვლევა ისტორიულად
ნიშნავს მეცნიერების სხვის ჩაშუქებას, თვითონ
ხალხის გულის სიღრმეში განათებას და გაშუქებას.

ხალხის ცხოვრებისას. როგორც ზევით ვსტკვით, წინანდელი ისტორია — ბიოგრაფიებზე მეფეებს. მისი უმთავრესი აზრი: გმირები ჰქმნიან ისტორიას. მაკედონელებმა, ნაპოლეონებმა და პეტრე დიდებმა შექმნეს ისტორია და თუ არ ისინი, არც საბერძნეთი იქნებოდა, არც საფრანგეთი და არც რუსეთიო. ცხოვრების განვითარებამ წარმოშობა ახალი მიმართულება ისტორიაში, რომელიც აღიარებს, რომ ჰემსარტიტი საგანი ისტორიისა არის არა გმირთა და წარჩინებულ გვამთა ბიოგრაფიები, არამედ ცხოვრებათვითონ ხალხისა, რომელსაც ძველი მიმართულება უარს ჰყოფდა. საკუთარი სახელები, დიპლომატიური ხრიკები ისტორიიდან განიდევნენ; ხალხის, ერის ისტორია პირველ ადგილზეა დაყენებული. ისტორიაში დამკვიდრდა სტატისტიკური მეთოდი, დამყარდნენ კანონები, რომელთა გადახვევა ყოველად შეუძლებელია. ეს ხდება მხოლოდ მაშინ, როცა ხალხს სტიქიური ძალა ანადგურებს.

ისტორიის უმთავრესი დანიშნულება საზოგადოების, ხალხის ცხოვრების გათვალისწინებაა. — „უმთავრესი კულტურული და სოციალური დანიშნულება ისტორიისა, როგორც მეცნიერებისა, მდგომარეობს იმაში, რომ უჩვენოს საზოგადოებას მისი ნამდვილი წარსული, ურომლისდაც წარმოდგენელია თანამედროვე წყობილების ცოდნაო“, — ამბობს ერთი რუსეთის მწერალი და მართალიც არის.

დღევანდელ ისტორიკოსებს იმდენად არ აინტერესებს ხალხის პოლიტიკური ცხოვრება, მისი გარე-

განი ფორმა, რამდენადაც შინაგანი ცხოვრება. პრაგმატიული ისტორია ადგილს უთმობს შინაგანს, ანუ კულტურულ ისტორიას. ასეთია დღეს კულტურული ისტორიის დანიშნულება, აღიარებული ყველა ნამდვილ ისტორიკოსების-მიერ.

საქართველოს კულტურული ისტორიის შესწავლა — ეს არის შესწავლა და გაცნობა ქართველი ხალხისა ყოველის მხრით: შესწავლა მისი ცხოვრებისა, ზნე-ჩვეულებათა, კანონებისა, დაწესებულებათა, მართვა-გამგეობისა, ეს არის გათვალისწინება მისი როგორც ეკონომიურის, ისე პოლიტიკურის ცხოვრებისა; ეს არის შესწავლა ქართველის ერთს კულტურული მოძრაობისა, როგორც წარსულის, ისე თანამედროისა, აწმყოსი, რომლის შემდეგაც ადვილი ხდება მომავლის გათვალისწინება. საქართველო იყოფა რამდენიმე ნაწილად, პროვინციებად. ყველა ამ პროვინციების მცხოვრებლები ყველანი ერთს ერს, ქართველ ხალხს, ქართველ ეროვნობას შეადგენენ. და ეს ყოფა კი ადვილებს მთელის ეროვნობის კულტურულად შესწავლას. ამ შემთხვევაში საჭიროა ეტნოგრაფიით ვიხელმძღვანელოთ. ეტნოგრაფია მეცნიერებაა. ის იკვლევს სხვა-და-სხვა კუთხეთა ცხოვრებას, ცხოვრებას თვითონ ხალხისას და საზოგადო დასკვნა გამოჰყავს. მაგალითად, შარლ ლეტურნომ თავის „სოციოლოგიის“ კანონები ეტნოგრაფიულ ცნობებზე და გამოკვლევებზე დაამყარა. მაგრამ კმარა ჯერ-ჯერობით. რომ წერილი არ გაგვიჭიანურდეს, ამისთვის ახლავე მას ვაბოლოვებ კარევის შე-

მღვდის სიტყვებით. რომ ქართველმა იცოდეს თავის ქვეყნის ისტორია, ამისთვის საჭიროა; 1) თავის სამშობლოს წარსულის და აწმყოსი შესწავლა; 2) მისი სხვა-და-სხვა ქვეყნებთან დამოკიდებულება; რა აღტილი უჭირავს მას მთელის კაცობრიობის ისტორიაში; 3) მსოფლიო ისტორიული მსვლელობის უმთავრეს შედეგთა შეთვისება და 4) ისტორიულ ურთიერთობათა განვითარება სინამდვილესთან შედარებით, ნათელი წარმოდგენა იმაზე, თუ როგორ წარმოიშვნენ თანამედროე ურთიერთობანი, როგორ ხდებოდნენ საზოგადოდ ისტორიული ცვლილებებო და საიტყენ მისწრაფვის მისი ისტორიული ცხოვრება“.

ბ. კ.

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

საინგილო.

1603 წელს სპარსეთის ხელმწიფემ შააბაზმა „მიულო კახეთის მეფეს ალექსანდრეს მე-II-ს სოფელი კაკი და მის წილ მისცა შვიდასი თუმანი ყოველს წელს“ (იხ. ქ.-ცხოვ. ნაწ. 2, გვ. 111). შააბაზი იყო კაკი ცბიერი, მხურჩნელი, ხვანჯიანი, მანკიერი და ჰსურდა საქართველოს დაუძღვრება. მან აჰყარა კიაურიდგან და კაკ-ელისენიდგან 100.000 ქართველი და „წარიყვანა აყრილნი ტყვედ და დაასახლა მაზანდარანს გილანს, ხვარასანს და ფერიას“ (იხ. იქვე, გვ. 118). ისკანდერ მუნდჯი მოწმობს, რომ არც ერთს მუსულმანთა ხელმწიფეს არ მოუხდენია ისეთი აოხრება და განადგურება კახეთისა, როგორც შააბაზსაო. მან გასწყვიტა 60—70 ათასამდე კახეთის მკვიდრ მცხოვრებთაგანიო.

საინგილოდამ გადასახლებულ ქართველების ნაცვლად ღვთის-რისხვა შააბაზმა დაასახლა დაღისტნიდგან მოწვეულნი თანაშემწედ—ლეკები. მათ დაიპყრეს კავკასიის მთის ძირა სოფლები: ბელაქანი, კატეხი, მაწეხი, ფიფინეთი, ფერჯაანი, მუხახი, მამრეხი, გუდბარახი, გულლოფი, ზერნა, ლექართი, ყუმი, ალჩაი, ყაშხაჩაჲ და მრავალნი სხვანი. ამის გამო მაჰმადიანობამ იწყო გაძლიერება საინგილოში, რომელსაც მაშინ ერქვა „კაკ-ელისენი“, ხოლო ქრისტიანობამ—მოუძღვრება.

მაგრამ 1674 წლამდე ქრისტიანობა და ქართველობა მაინც ძლიერი იყო საინგილოში, რომელსაც აწ აღმინისტრატებურად ჰქვიან „ზაქათალის ოლქა“. ვახუშტი სწერს: „1674 წელს არჩილ მეფემ უქმნა ძმასა თვისსა ლუარსაბს ქორწილი სოფ. ლილოში რევაზ ერისთვის ასულზე (ჩოლო-

ყაშვილი). მუნ მოუღეს ქარელებმა ცხენებით ყინული, მეფე განრისხდა, შეიპყრა და სტანჯა იგინი: აღკიდა კვალად ტვირთად ყინული, და მოაღებინა კვალად მუნიდამცა ტვირთითავე ყინული“ (იხ. იქვე, გვ. 127).

შემდეგ არჩილ მეფისა, კახეთში გამეფდა ერეკლე პირველი, რომელმაც, თუმცა რუსეთში იყო აღზრდილი, მაინც უღალატა ქრისტიანობას. მაგრამ მის გამაჰმადიანებას კახეთის დიდებულნი არაფრად აგდებდნენ და ძლიერად იცავდნენ ქრისტიანობას და ქართველობას საინგილოში. მოთავენი იყვნენ: ჩოლაყაშვილი რევაზ, მოურავი ქიზიყისა აბელი, მოურავი ელისენისა, აწინდელი ჭალიაბათის საბოქაულოსი (საინგილოშია), მერაბი და სხვანიცა. თუ მოკვდებოდა რომელიმე ეპისკოპოსი, ესენი და სხვა ეპისკოპოსნი ირჩევდნენ სანდო პირს, ხანი *) ამტკიცებდა მას ეპისკოპოსობაზე და უფხავნიდნენ კატალიკოზს: ის აკურთხებდა და ვზავნიდა კახეთს (იხ. იქვე, გვ. 128). ამ დროს ვინ იყო საინგილოში ეპისკოპოსი? არა სჩანს. ვიცით მხოლოდ, რომ უკანასკნელი მღვდელი კაკისა ყოფილა დიმიტრი ხუციშვილი, კაკის მცხოვრებელი მამკვდარა ვახტანგ მე-VI-ის რუსეთში წასვლის (1728 წელს შემდეგ), რაიტო მტკიცდება იმ ფაქტით, რომ დიმიტრის მღვდლობის დროს ვახტანგს შეუწირავს კაკის ღვთის-მშობლის ეკლესიისათვის თვის-მიერ გამოცემული (1720 წ.) ამხედრული ასოებით სახარება. ფილონი, საათი კალისა, ოლარი, საბუხრეები და სხვა-და-სხვა ეკლესიურვ წიგნები, რომელნიც აწცა იწახებინა. სოფელ კაკში ხუციშვილთა ოჯახში, თვით მეფე ერეკლე მე-II-იც იწოდებოდა სამეფო ტიტულში კაკის ბატონად.

მოთავენი იყვნენ: ჩოლაყაშვილი რევაზ, მოურავი ქიზიყისა აბელი, მოურავი ელისენისა, აწინდელი ჭალიაბათის საბოქაულოსი (საინგილოშია), მერაბი და სხვანიცა.

*) 1658 წლიდან 1703 წლამდე კახეთის გამგებენი იყვნენ სპარსეთის ხანები. ისინი ისხდნენ ქიზიყის ბოლოს ყარაღაჯში (იხ. იქვე, გვ. 124).

ეს ისტორიულნი თქმულებანი საკმაოდ მიგვაჩინა იმ ფაქტის დასამტკიცებლად, რომ მე-XIX საუკუნის დასაწყისამდე ქართველთა მეფეები და სასულიერო წოდება იცავდა ინგილოთა შორის ქრისტიანობასა და ქართველობას.

მაგრამ ისტორიულნი ცნობანი გვიმტკიცებენ, რომ ქრისტიანობა და ქართველობა არ იყო უყურადღებოდ დატოვებული საინგილოში მე-XIX საუკუნის მეორე ნახევრის დაწყებამდინაც, მათი მცველნი იყვნენ თვით ინგილოები, ქიზიყელნი და თ. ციციანოვი. რუსეთის მწერალი დუბროვინი სწერს თავის თხზულებაში „1804—1805 წლები“ შემდეგსა: თავადმა ციციანოვმა ქარელი ლეკები რომ დაამარცხა და დაიმორჩილა, პირობა ჩამოართვა, რომ ისინი არ დაუშლიან ზაქათალის ოლქის ინგილოებს აღაშენონ ფკლუშები და აღრგონ ქრისტიანობა. ამასვე ამტკიცებენ „Археогр. акты“ შქ ინგილოები იხსენებიან ქართველებად და ისრეთ აზრს გამოსთქვამს, თითქოდ ინგილოები ქრისტიანები არიანო, მაგრამ მათს ქრისტიანობას უფრო მკაფიოდ ამტკიცებს რუსეთის ჯარის კაპიტანი ციმმერმანი. 1832 წელს ის ყოფილა ზაქათალის პოლკში, როცა ზაქათალის ციხე მდებარეობდა, და შიგ ჩადგა რუსეთის მხედრობაო, — სწერს ის, — მაშინ, სიანვარს, პოლკის მღვდელმა პირველად აკურთხა წყალი მდინარეზეო. ყველა, გარშემო მყოფ სოფლების მცხოვრებნი — ინგილონი მოვიდნენ წყლის კურთხევის სანახავადო. მშვენიერი სანახავი იყო მათი ქცევა, როცა მღვდელმა ჩაასვენა წყალში ჯვარი, ისინი მიმისცივდნენ მდინარეს: ზოგი წყალს სვამდა, ზოგი პირს იბანდა ნაკურთხ წყლითა, ზოგი ცას შეჰყურებდა და შმაღლობდა ღმერთს, რომ ისინი, ღირსნი გახდნენ წყლის კურთხევის ნახვისა, ზოგნი კედელს კოჭებით წყალს იღებდნენ და ჯიბეში შმაღაუდნენ შინ წასუღებადო. (თხ. Соч. Циммер. о народ Кавказа). ამისგლიანი კიდევ გვამტკიცებს კახეთის სასულიერო წოდების მხრუნველობას ინგილოებზე, სკახეთის მღვდელ-მთავარნიო, — სწერს ის,

—და უკანასკნელი ბოდბის მიტრარპოლიტი იოანე, არა სტო-
ვებდნენ ინგილოებს უნუგეშოდ: აღდგომის დღისათვის ისი-
ნი უგზავნიდნენ ნაკურთხ წმ. სანთლებს და ულოცავდნენ
მარ ქრისტეს აღდგომას (იხ. Путевыя запис. по Дагест.
გვ. 15). ეს ფაქტი ახსოვთ ინგილოებსაც და უმატებენ, რომ
ჩვენთვის ქიზიყიდგან 30 ნაკურთხი წმ. სანთელი იგზავნებო-
და აღდგომის მოსალოცადათ.

სწორეთ ამ ხანებში შვიდი ალიბათელი ინგილო მონა-
თლულა თავ. შარმაზან აფხაზის ჩაგონებით. მღვდლად ყო-
ფილა დეკანოზი ბოდბის-ხევისა-ნაცვლიშვილი (იხ. Археогр.
акты.). ამ ნეტარად სახსენებელს დეკანოზს მალვით უვლია
ინგილოების სოფლებში და ჭალხი უნათლავს ღამ-ღამობიჲ.
მისი მხნე და გამბედავი მოძღვრება ბევრს ინგილოს, რო-
მელთაც მის-მიერ ჰქონდათ მიღებული ნათლის-ღება, ახსოვ-
დათ თავიანთი ნათლობა 1856 წელს და მღვდელნი მირონს
არა სცხებდნენ მეორედ, რადგან მირონცხება არ განიმეორე-
ბის ასეთი იყო, მაგალითად, პაპა ჩემი ისააკ ჯანაშვილი,
კაცი მხცოვანი, 120 წლისა.

1833 წლებში ინგილოები უთუოდ შეუერთდებოდნენ
საქართველოს ეკლესიას, რომ მათ პატრონი ჰყოლოდათ. შვიდი
ალიბათელი რამ მონათლულა, ეს ამბავი შეუტყვიათ ლე-
კებს და სდომებიანთ არეულობის მოხდენა. ამის გამო მონა-
თვლის საქმე ჩაფუშულა. მთავრობას თავი აღარ გამოუდვია
ინგილოების გასაქრისტიანებლად. მაგრამ ინგილოებს მაინც
არ დაუშლიათ თავისი განზრახვა. ისინი პირად მუსულმანები
იყვნენ, ხოლო გულით ქრისტიანები. ამ მიზეზისა გამო სო-
ფელს კაკში, ყორაღანში, ალიბეგლანში, მეშაბაში და
სხვაგან მეჩითებიც არა ჰქონდათ აგებული 1864 წლამდე.
შვიდ ალიბათელის მონათვლის შემდეგ ილისოს სულთანს
აჰმადხანს აეშენებინა კაკელებისთვის მეჩეთი, გაენწესებინა
მოლად ლეკი და ებრძანებინა მეჩეთში იარეთ პარასკეობი-
თაო, მაგრამ ხალხს გამოეცხადებინა: „ჩვენ არ ვიცით მაჰმა-

დიანური ლოცვები და მეჩეთში რომ წავხდეთ, რა ვსთქვათო““. სულთანს ებრძანა: „რეგორც მოლა მოიქცეს, თქვენც ისე მოიქეცითო““. მოვიდა პარასკევი. შევრდა ხალხი მეჩეთში. დაიწყო მოლამ ლულლული არაბული სიტყვებისა. მას აპყვა ხალხიცა. მოლა გაჯავრდა და ხალხმაც დაიწყო ჯავრობა. დაუწყო ლანძღვა, ამათაც დედ-მამა ავად უხსენეს მას. ნოლას აღმული აუვიდა თავში; წასქდა ცხვირიდგან სისხლი, მოუჭირა თითებზე ნესტოებს და წაკუბული გამოვიდა მეჩეთიდან გარეთ. ნესტოებზე თითებ მოჭერილი ხალხიც უკან გამოაპყვა მოლას. ის მივიდა იქვე მომდინარე წყალზე და დაიწყო ცხვირის ბანჯ. ასრე მოიქცა ხალხიცა. გაჯავრებულმა მოლამ გაანება ლოცვას თავი, მივიდა და იჩივლა სულთანთან. მან თურმე ბევრი იცინა და მოლას უბრძანა: „აჟამი ხალხია; თავი დაანებე, ნელა-ნელა თვითონვე მოიქცევიანო““. ის კი არ იცოდა საბრალო სულთანმა; თუ ხალხს რა ეწადა. მას სულით და გულით ქრისტიანობა სურდა. ის ინახავდა შალვით მარიამობისა და დიდ-მარხვას; ჰქონდა ხმარებაში სანთელ-საკმელი და დღესასწაულობდა: ქრისტიანულ წყალ-კურთხევას და ახალ-წელიწადს. ამ დღეს გარედგან მოსულს, კარებზე მომდგარს, გაუთენებლივ, რომელსაჟამე სახლის, შვილს სამჯერ ეკითხებოდა ინგილო: „რა მოგაქვს?“ და პასუხად ესმოდა: „ღვთის წყალობა“ და მერე სახლში შემოსვლისათანავე ლაღადებდა: „შემოვდგი ფეხი, გწყალობდეს ღმერთი, ფეხი ჩემი, კვალი ანგელოზისა““. დღესასწაულობდა ფერიცვალებას, მიძინებას, აღდგომას, კვირაცხოველობას და წმ. გიორგობას. ამავის მქონე ინგილოს რაში ეკაშნიკებოდა თათრის: „ყურბან-ბაირამი და ორუჯი!“ რვა წლისა ვიყავ, მახსოვს, დილით რომ გამომეღვიძა, ქვეშაგებში ვიპოვე შეღებილი კვერცხი და მარჯვენა მკლავზე წმ. სანთლის პატრუქი ბამბისა ვნახე. ვივითხე და დედამ მითხრა: „დღეს აღდგომააო““. ესა ჰსურდა ინგილოს

და არა მუსულმანობა! ამისათვის მიანგროა კაკის-მეჩეთიც და ეკლესია აიშენა წმ. გიორგისა 1855 წ.

ასრე და ამ სახით, უეჭველია, რომ ქრისტიანობა ინახებოდა საინგილოში ქართველთა შორის 1850 წლამდე, მაგრამ მალეით, ფარულად.

უბადრუკნი მუსულმანნი ქართველებს ეძახდნენ შააბაზის დროიდგან დაწყებული „ინგილო“ ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ „სინგილოვ“, და ჰგონებდნენ, რომ ისინი იყვნენ მაჰმადის სარწმუნოების „კათაკმეველნი, პროზელიტნი“. ის კი არ იცოდნენ საბრალოებმა, რომ ინგილოები ეძებდნენ მარჯვე დროს თავის მოძმე ქართველებთან სარწმუნოებით შეერთებისათვის და თავის ვინაობის არ დაკარგვისათვის.

ეს საანატრელი მარჯვე დროც ინგილოებს დაუდგათ 1850 წელს, როდესაც ქრისტიანობამ კუჭარად თავი იჩინა მათ შორის, ამის მიზეზად გახდნენ ბეძა-ჩემი გიორგი ჯანაშვილი, მამა მესტორიე მოსე ჯანაშვილისა და მისი სიძე ტვან-ბაბა ბულულაშვილი. კაცი დიდის ტანისა და დიდ წვეწვინანი ჯეილი იყო. გახდა ხვად, ერთ კვირას უფროთ ეგლო და ავბდმყოფობაში წვერი ისე გაუთუთრდა, როგორც თოვლი; როგორც ბამბა ამის მიზეზად ის ამბობდა: ძილში ვილაც დედაკაცი მაშინებდა და შეუბნებოდა: „მონათლე, მონათლეო“. ეს ხსენებულნი ორნი პირნი მივიდნენ კაკის ციხეში თავა შალიკაშვილთან, რომელიც ჯარის უფროსი იყო, და სთხოვეს მოგვნათლეო; მან მისცა მათ ბილეთი და გამოისტუმრა ტფილისს შვილი კაცი — სამი კაკელი, სამი ყორანელი და ერთი ლალაფაშელი. ნამესტნიკად იყო თავ-ვარანცოფი, ეგზარხად — ისიდორე და გორის ეპისკოპოსად ნიკიფორე ჯორჯაძე. იმათს სურვილს ქალაქში ეჭვით შეჰხედეს და ანუ ჰსურდათ მათი მონათვლა, თქვენ რამე ინტერესი გიღვესთ გულშიო, ზოროემ არ მონათლებოდითო“, უთხრეს; მაგრამ მათ დაარწმუნეს მთავრობა, რომ სურვილი მათი წრფელია და უანგარო, და მისცეს პირობა, რომ თა-

ვიანთ გულწრფელობის დასამტკიცებლად ისინი მოიყვანენ მომავალს წელს ქ. ტფილისს მოსანათლავად ვეჭროებს ყოველს საინგილო სოფლიდგან. აღთქმა შეასრულეს კიდევაც. 1851 წელს დიდ-მარხვაში გამოემგზავრა ქალაქისკენ ცხენებით 72 კაცი. მათ შორის 9 ყმაწვილი ვიყავით. ჩვენ წამოგვიყვანეს სკოლაში მისაცემად. დადექით ავლაბარში, კისერას ბაკებში. მე 9 წლია ვიყავ. აღდგომა აქ ვიდღესასწაულეთ: ნიკიფორე ეპისკოპოსი წმ. დარიას მონასტერში იღგა. აღდგომა დღეს მან ჩურჩხელები მაჩუქა. მაღალ-მაღალი კაცი იყო, წერწეტი.

არ მახსოვს აღდგომის წინათ მოგენათლეს, თუ შემდეგ. ხალხი ნაწილ-ნაწილად დაჰყვეს. ზოგი მონათლეს ანჩისხატის ეკლესიაში, ზოგი სიონის საკრებულო ტაძარში მღვდელი იყო ბასხარაშვილი. საკურთხეველში ბოქკა იყო დადგმული. წყლით სავსე. დაგვაყენეს ბოქკის გარშემო რამდენიმე ერთად. აქ იყო ამ დროს თ. ვარანცოვი თავის მეუღლით, ეგზარხოსი ისილორე და გენერლობა. ჩემ ნათლიად გახლდათ ვარანცოვის ადიუტანტი დიმ. ალექსის ძე ბაშმაკოვი. თ. ვარანცოვის მეუღლე აღსავლის კარების წინ იჯდა სავარძელზე. თითო-თითო ჩავედით ბოქკაში: როცა წყლიდგან ამოვიდოდით, გრძელი თეთრი პერანგი ჩაგვაცვიან. . . . აქ ერთი სასაცილო ამბავი მოჰხდა: ერთი წარჩინებული ფუშიანი კაცი ბოქკაზე დაეკიდა. ცოტა დარჩა არ მოკვდა. ასწიეს მაღლა, ამოიყვანეს. კნენა წამოჰხტა სავარძელიდგან და მოერიდა სახილველს. ვარანცოვმა ბევრი იცინა.

ნათლობის შემდეგ დაგვირიგეს თითო-თითო საჩერქესკო ლურჯი მაულისა და ცხრა-ცხრა მანეთი ფულად, და გავვისტუმრეს საინგილოსკენ. ჩვენ 9 ყმაწვილი თუქურმიშის შკოლაში მიგვცეს. მას ერქვა: „Школа военныхъ воспитанниковъ“. აქ გვპატრონობდა მოსწავლე დავით აბელიშვილი, აწ „ოტსტავნი“ პოლკოვნიკი: მაგრამ ორთ წლის შემდეგ ყველამ დასტოვეს შკოლა, რადგან მათმა დედ-მამამ

აღარ ისურვა მათი სწავლება. ყველაზე ჰატარა მე. ვიყავი მამა-ჩემმა არ ინება ჩემი უსწავლეობა და მიმცა თბილისის სასულიერო სასწავლებელში დაყურსი შევასრულე 1865 წელს. ასრე, 9 კმაწვლითაგან მხოლოდ მე ვისწავლე, 72 მონათლულ კატოგანაც მხოლოდ მე ვარ ცოცხალი, შატრამ ვაი ჩემს სიცოცხლეს! აღარ არიან: თთ. გრიგოლ ორბელიანი, შალიკაშვილი, ლ. მელიქიშვილი, ჯომარჯიძე, ივ. მუხრანსკი. მათის სიკვდილით მოგსწავთ გნგროლებს მფარველობაც.

72 კაცის მონათლისათანავე სასულიერო მთავრობამ დანიშნა სოფ. კაკში მღვდელი. ეს იყო თუში, იოილ ცისკარაშვილი, სემენარიაში კურს შესრულებული. შნ მოვიდა სოფ. კაკს 1851 წელს, ზაფხულში, და დაბინავდა კაკის ცოხეში, საცა მრავლად იყო საფიცრობა ქართველთაგან. ხალხი მზად იყო. შეუდგა იოილი ქაქლების ნათვლას. ციხის გარეთ მოახრილი იყო ემბაზან დიდი გუბე და ფიცრით აკრული ჰქონდა გვერდები. ერთი მხრიდამ წყალი ჩადიოდა შიგ, ხოლო მეორე მხრიდამ გადიოდა სავსე გუბიდგან. მღვდელი მის გარშემო აყენებდა ხალხს, ჰკითხულობდა ნათლობის ლოცვებს და დროზე თითო-თითო იბანებოდნენ შიგ, მერე ამოდიოდნენ და მღვდელი მირონს სცხებდა. მეორე წელს ამისთანავე ემბაზი გააკეთეს ივან-ბაბას ეზოში. აქ მოინათლნენ ჩემი დედ-მამაჩნიცა.

ამავე დროს კაკში დანიშნეს მეორე მღვდლად სემენარიაელი დიმ. ბეგიაშვილი, ჩემი მასწავლებელი და კაცი უნგარო. ამას მოჰყვა მესამე მღვდელი, აგრეთვე სემენარიაელი, გრიგოლ ღამბარაშვილი.

1851 წლიდგან ვიდრე 1860 წლამდე, კოთქმის ყველა ინგილოები შეუერთდნენ ქაქართველოს ეკლესიას, მოინათლნენ აგრეთვე გრავალნი ლეკნიცა და თათარნიც. ამის გამო გაიხსნა რვა სამრევლო. უამრავლდნენ მღვდლები.

ქრისტიანობაზე გულის ამაცრეებელ მიზეზებს ზედ დაერთო ის გარემოებაცა, რომ ვინც მოლად არ ყოფილიყო, იმას პენსია დაუნიშნა ადგილობრივმა მმართველობამ წელიწადში 150 მან. ხოლო იმათ უარი ეთქოთ, ვინც ნამდვილად მოლად ყოფილიყვნენ. ამ უსამართლობაზე ასტყდა ერთი აყალი და უსიამოვნება ზღალ მონათლულ ინგილოთა შორის. ნამდვილად მგლად მყოფნი ინგილონი სამართლიანად ეუბნებოდნენ ადგილობრივ მმართველობას: „ჩვენ მოლად ვიყავით და სოჭლიდგან წლიური შემოსავალი გვექონდათ, ხოლო ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ყოველივე სახსარი ცხოვრებისა მოგვესპოო, ამისათვის ჩვენ გვეკუთნოდა პენსია და არა იმათ, ვინც არასოდეს მოლად არ ყოფილანო“ ამასთანავე შეეხდნენ ინგილოების თავმოყვარეობას, მას ლეკი და თათარი თვალთ დასანახავად ეჯავრებოდა, ხოლო ქართველნი მოხელენი ლეკებად რაცხდნენ იმათ. ინგილოები ქართველებს უახლოვდებოდნენ და ქიზიყს ემოყვრებოდნენ, ხოლო ქართველნი უარს ჰყოფდნენ მათს ქართველურ ჩამომავლობას! რასაკვირველია, რომ ქართველების ასრეთს გაუტანლობას რ ექნებოდა კარგი შედეგი. ასრეც მოჰხდა. „თუ ჩვენ ლეკები ვართ შთამომავლობით, მაშ სჯობს ისევ ლეკებს დავუახლოვდეთო“, — ეთქვათ ინგილოებს სოფ. ალიაბათში ერთს სახალხო კრებაზე. მოჰხდა ცვლილება ინგილოების ქუთავონებაში და იწყო ხალხში ჩოჩქოლი და უკმაყოფილო მოლების ჩაგონებით 1863—4 წელს უარე ჰყვეს ქრისტიანობა შემდეგმა სოფლებმა: სოსკანმა, მარსანმა, ლალაფაშამ, თასმალომ, ზაგანმა, ვერხიანმა, ალიაბათმა, იენგიანმა, მოსულმა, ბელაქანმა და მრავალთა სხვათა; დარჩნენ ქრისტიანებად მხოლოდ სოფლები: კაკი, ალიბეგლო და ყორაღანი (ნახევარი). ასრე გაუქმდა 1864 წელს 5 სამრევლო, დარჩა მხოლოდ სამი: კაკი, ალიბეგლო და ყორაღანი. ეს უკანასკნელნიც უთუოდ გადადგებოდნენ, თუ რომ 1862 წელს, ამ სტრიქონების დამწერს თავამოდებით არ ემოქმედნა ქრის-

ტიანობის დასაცველად. მან თან გაიყოლა მედავითნე ივანე რაზმაძე და მივიდა „ულთობა კრებაზე“, რომელზედაც ხალხს ქრისტიანობის უარ-ყოფაზე ჰქონდა ლაპარაკი. მთვარიანი ღამე იყო. მისვლისათანავე ის მისვალამა დინჯათ, წყნარად ხალხს და მერმე უთხრა: „რას აკეთებთ, ძმებო, აქ, ამ შუაღამისას? ღამ-ღამობით კრების მოხდენა მალეფი წინააღმდეგია კანონისა. თუ რამე გაქვთ გასაჭირი, მე მითხარით, შევატყობინებ მთავრობას და თქვენს გულის სატყვარს ის მალამოს დაადებს. მე შევიტყუე, რომ თქვენ ქრისტეს სჯულის უარ-ყოფა გწადიათ. არა, ძმებო, ამას ნუ ინებებთ. 250 წლის განმავლობაში ჩვენმა მამა-პაპამ უცვლელად ქრისტიანობა დაიცვა ამ მხარეს, თუმცა ისინი იყვნენ შუაში აომწყვედელნი მუსულმანთაგან და იყვნენ პირით გამოუთქამელს წვალებაში და ტანჯვაში. ამ უღმობელ დროს ისინი მხედ იყვნენ და აღიარებდნენ ქრისტიანობას, კისერს არ უდრეკდნენ მტარვალთ, — ახლა ჩვენ რა დაგვემართა? რა მოხდა დღეს ისეთი, რომ განგიზრახავთ მამა-პაპის სჯულის უარ-ყოფა? დღეს რუსეთის ხელმწიფის ხმლის შიშით მთლად მუსულმანობა თახთახებს, დაღესტანიც რუსეთის ტახტს ქვეშ გაეგო, — ჩვენ კი ახლა ვლალატობთ ქრისტიანობასა და ქართველობას? ასრეთ ქცევისათვის ჩვენ წინაპართ რა ვუთხრათ, როცა მათთა-თანა ჩვენც განვისვენებთ? ნუ თუ მათგან უნდა გავაცალკავოთ ჩვენი სამარეები? ნუ თუ ჩვენ უნდა მივაფურთხოთ მათ სამარეებს და წითელ-წვერა მოლას გვერდზე მოუწვეთ! არა, ძმებო, ნუ ინებებთ ამას. ადექით ყველანი, ეხლა შინ წადით, ხვალ მოდით ეკლესიის ეზოში და მოვილაპარაკოთ. ხალხმა შეისმინა რჩევა და იშლებოდა კრება; მაგრამ ამ დროს ადგა ივანე საკნელაშვილი, კაცი ცოფიანის ხასიათისა, და ორჯელ ჯოხი დამარტყა თავში, მაგრამ მადღმა სულის წმიდისამ დამიფარა. მე არა მეწნო-რა. უკეთურთ, თურმე განზრახვა ჰქონიათ ჩემის მოკვლისა. ეთქვათ: „ის ფიცხი კაცია; თუ წინააღმდეგ ჩვენს განზრახვას, შეუ-

რაცხ-ყოფა მივაყენოთ. ის ვერ მოითმენს, პასუხს გაგვცემს და მაშინ ჩვენც მივესივნეთ და მოვკლათო“. მაგრამ გაუცრუვდათ ბოროტი განზრახვა. მე კვერთხზე დაყუდებული ვიდექრ უძვრელად და წყნარად. და როცა ჯოხს მარტყამდა საკნელაშვილი, ვეუბნებოდი მას: „დაჰკა! დაჰკა! მაგისი ბრალია“... მერე მივუბრუნდი ქანკა ბულუღიშვილს და ვკითხე: „კაცო! ვერა ჰხედავ რასა შერება ივანე? რატომ არ დაიქერ?“ მაშინ გადმოდგა ჩემთან ივანე ქორთაშვილი დიდის ხანჯლითა. მაღალი კაცი იყო, შევხედე პირში და აღერსიანათ დავეკითხე: „რაო, ძმაო ივანე? ხანჯლით რას დაღიხარ?“ გაფითრებულმა და გაყვითლებულმა მიპასუხა ამოოხვრით: „მღვდელი! დავიღუპებით... მე ასე არ მეგონა“... — „შენ რაა, ძმაო, რაშა ხარ დამნაშაყე, რომ ჰშიშობ“. მაგრამ მისი ბოროტი განზრახვა კარგად მესმოდა, და განგება უფლისა მფარვიდა და ჭკვიანად, და არა გულ-ფიცხად, მალაპარაკებდა.

ამ უბედურმა შემთხვევამ ხალხი დააფრთხრა და კრება დაიშალა. მე წავედი მამასახლისთან (მუსულმანი იყო), გამოვუცხადე ეს უსიამოვნო შემთხვევა და მაშინვე დავბრუნდი. გზაზე შემომხვდა ნიკოლოზ თამაზაშვილი, რომელიც „უღვთოთა კრების“ ერთი მოთავეთაგანი იყო. მიმიწვია სახლში ვახშამზე. დიდ-მარხვა იყო. დაესხედით ცეცხლა პირას. ჭინჭრის ხინკალი ჰქონდათ გაკეთებული ნიგვზით. კარგი საქმელია, ვიდრე ჭინჭარი ქორთაა. მოჰხადეს ახალი ქვევრი. ვახშამზე ბევრი ვილაპარაკეთ საკნელაშვილის ქცევის გამო. ივანე ქორთაშვილიც აქ ბრძანდებოდა, რადგან ნიკოლოზის ცოლის ძმა იყო, მაგრამ ძალიან პირშავად იჯდა, ოხრავდა და მალ-მალ მეკითხებოდა: „მიკვირს, მღვდელიო, როგორ მოითმინეთ...“ ამაზე მე ვუპასუხე: „მეცნიერი იყავით, ვითარცა გველნი, და უმანკო — ვითარცა მტრედი“, გვასწავებს სახარება. ქროსტე იმასაც გვეუბნება მღვდლებს: თქვენ დევნას დაგიწყებენ,

სამართალში მიგცემენტ, მაგრამ პასუხს წინათვე ნუ დაამზადებთ: ღმერთი თვითონ ჩაგაგონებთ, რაც უნდა სთქვათ მოსამართლის წინაშე. „მახვილის მხმარებელი მახვილითვე მოკვდება“, უთხრა იმან პეტრე მოციქულს. ამის თქმაზე კიდევ ამოიოხრა ქორთაშვილმა.

ვახშმის შემდეგ მე შინ წავედი და მამასახლისი დავიბარე. მოვიდა ის ღამის 12 საათზე და თან მოიყვანა თავიანთი მოლა და რამდენიმე ოჯახიშვილი, ზოგი ქრისტიანი და ზოგი მუსულმანი. მთხოვეს: „ვაპატიე ივანე საკნელაშვილს შეურაცხყოფა, რომელიც შენ მოგაყენა თავის უგუნურებითაო“. „ძმებო! — დავიწყე მე. — 1851 წელს ვიწყეთ ჩვენ გაქრისტიანება ჩვენისავე საკუთარის სურვილით; ინგილოები ყველანი მოვინათლენით, მაგრამ 1863 და 1864 წლებში ისევ გადადგა ჩვენი ხალხი და მიიღო მუსულმანობა. მე სემინარიაში ვსწავლობდი, ეს სამწუხარო ამბავი რომ მოჰხდა. მე ძლიერ მეწყინა და გადავწყვიტე ვკურთხეულ ვყოფილიყავ მღვდლად, მოვსულვიყავ და თქვენ შორის ქრისტეს სარწმუნოება დამეცვა. ასრე განვიზრახე მე თქვენის სიყვარულით, მაგრამ დახე უბედურებას: ახლა თქვენ განვიზრახავთ ქრისტესთვის ღალატი! მე ვერავის მივცემ ნებას მაჰმადის სჯული მიიღოს, უარ-ჰყოს ქართველობა და გათათრდეს. მე ვერ შემაშინებენ ჯობები; ვიღრე პირში სული მიდგას, უნდა ვიყო მცველი ქართველობისა. გზა მღვდელობისა ეკლიანია, ვიღრე ქვეყანა არსებობს, მტვდლები ყოველთვის დევნულნი იქნებიან, ასრე იწინასწარმეტყველა ქრისტე ღმერთმა. მაგრამ მე მაინც სარწმუნოება ნებას არ მაძლევს, მტეობა გავუწიო იმას, ვინც მე უსიამოვნებას მომაყენებს. ამისათვის ვაპატივებ დანაშაულს ივანეს. მაგრამ ერთი გარემოება და მოსაზრება ნებას არ მაძლევს დაუსჯელად დავსტოვო ჩემი მღვდლობის შეურაცხყოფი ყველამ იცით, რომ ჩვენს ოლქაში სცხოვრებენ: ლეკები, თათრები, სომხები და მრავალნი სხვანი. ესენი ყველანი შეიტყობენ, რომ თქვენს ყორაღანში მღვდელს ჰგვე-

მეს. დამნაშავეს ქცევა დაუსჯელოდ რომ დარჩეს, ქრისტეს ეკლესიის მოძღვართ აეყრებათ პატივი, დაჰკარგავენ ისინი მნიშვნელობას, მათ სახელსა და სიტყვას აღარ ექნება გავლენა, და ყველასთვის სასაცილო გახდებიან: სულიერთა მამების გასაცილოებას არც ხელმწიფე ინებებს და ნურც თქვენ ისურვებთ. მღვდელს ისეთი პატივი აქვს ქრისტიანობაში, რომ მას ხელზე ჰკოცნიან დიდისა და პატარაც, მოხელენიცა და მთავარნიც. აღადგინეთ მისი სახელი, მისი მნიშვნელობა და პატივი, მაშინ ისიც შეუნდობს შემცოდეს. მე გირჩევთ დამნაშავეს ჯარიმა ფადაახდევინოთ: ჯარიმები თქვენში ხომ ადათათ არის მიღებული რამე დანაშაულისათვის. ივანე საქონლის პატრონია. გამოართვით ხუთი ზვარაკი: ერთი დავკლათ ყორღანში, საცა მან მე შეურაცხყოფა მომაყენა, მეორე კაკში, მესამე ქარში, მეოთხე ბელაქანში და მეხუთე ალიაბათში, რომ ყველამ შეიტყოს თქვენ ჰსჯით საკნელაშვილს უკადრისად და კადნიერად მოქცევისათვის. ეს იქნება კარგი მაგალითი სხვებისათვის და მღვდელიც დაცული იქნება შემდეგში შეურაცხყოფისაგან. მაგრამ გახსოვდეთ, რომ ჩემი თაუმოყვარება არ მათქმევინებს დამნაშავეს დასჯას. იმან მე კი არ მომაყენა შეურაცხყოფა, არამედ ქრისტეს ეკლესიას და ანათორას, რომელსაც მე ვატარებ“. მოეწონათ ჩემი ლაპარაკი. გაიქცნენ დამნაშავესთან, მაგრამ მას ამაყად ეთქვა: „ჯარიმად ერთ ქათამსაც არ მივსცემო“.

ამის შემდეგ მამასახლისნი ჯათარა საკნელაშვილი, გათათრებული 1864 წელს, რამდენიმე სხვა პირნიც და აგრეთვე ივანე ქორთაშვილი, რომელიც ხანჯლით გადმოვიდა ჩემსკენ ავის განზრახვით, გავიყოლე თან და მივედი თ. აღმალოში ბოქაულთან. შევადგენინე ოქმი, ხელი მოვაწერინე ქორთაშვილს, როგორც მოწმეს და დამსწრეს. მეორე დღეს გავუგზავნე ზაქათალაში ოლქის უფროსს საჩივარი. შეიტყეს ქალაქშიაც „Горское управ.“ მოხელეებმა. დანიშნეს გამო-

მძიებლად ზაქათალის ოლქის უფროსის თანაშემწე პოლკოვნიკი რიჩკოვი და ბლალ. პეტრე კონკოშვილი, ღირსი მწყემსი ეკლესიისა და აწ სახელოვანი დეკანოზი და სჯულის მასწავლებელი კეთილშობილთა ქალების ინსტიტუტისა. მღვდელი ცნობილ იქმნა უდანაშაულოდ და თავგანწირულ მცველად ქრისტიანობისა, ხოლო ივანე საკნელაშვილი და ივანე ქორფაშვილი დამნაშავედ. პირველი ციმბირში მოკვდა, ხოლო მეორე ზაქათალის ციხეში. მე ვსთხოვე მათს იმპერატორობითს უმაღლესობას მიხეილ ნიკოლოზის ძეს მათი პატივება, მაგრამ პასუხად ჩემის თხოვნისა ბრძანეს: „შენი ვალი იყო პატივება, როგორც მღვდლისა, ხოლო კანონი არ აპატიებს“.

უსიამოვნო შემთხვევინ ასრედ დაბოლოებამ ინგილოები ძალიან შეაშინა. კაკელებმა, ალიბეგლოელებმა და ყორალნელებმა ველარ გაბედეს გადადგომა. ისინი დღესაც ქრისტიანები არიან. ღმერთმა აცხონოს დ. ს. სტაროსელსკი! ქრისტიანობის დაცვაში იმანაც დიდი შემწეობა აღმოგვიჩინა. ბევრი ნუხელი ფანატიკოსი მოლა განაძევა მან საინგილოდგან ჩემისა და დეკანოზის პეტრე კონკოშვილის თხოვნით.

ეხლა საინგილოში ოთხი-ლა სამრევლოა. ხუთი დაიკეტა 1863 წელს. 14.652 სულიდგან ქრისტიანობენ და ქართველობენ მხოლოდ 3485 სული ორივე სქესისა. მაგრამ ვაჟ იმათ ქართველობას! ისინი მოწყვეტილნი არიან ქართველთაგან. დაობლებულან, პატრონი აღარა. ჰყავთ, თვისტომნი ქართველებიც მონათესავე ხალხად არ იცნობენ, ლეკებს ეძახიან. იმათ სწყინთ ასრეთი წოდება, მაგრამ ქართველები გულ-გრილად ეპყრობიან მათს პროტესტს, რადგან არ გაეგებათ, რას ნიშნავს მიმხრობა, შეთვისება, ზურგის გამაგრება და გაძლიერება ეროვნებისა. არა ერთხელ თვით ამ სტრიქონების დამწერს თავის ყურით გაუგონია: „ეგ (ვითომ მე) ლეკიაო“, როცა ვისმეს უკითხავს ჩემი ვინაობა. დიად! ასრე

იცნობენ ინგილოებს კახეთში, ქიზიყში და ქალაქში, არამც თუ გაუნათლებელი ხალხი, არამედ განათლებულნიც.

ამ გვარმა უცნობლობამ და ისტორია-გეოგრაფიის უცოდინარობამ ის ცუდი და სამწუხარო შედეგი იქონია, რომ ქრისტიანი ინგილოები აღარ დადიან კახეთს „ალავერდობაზე“. ქართველთ მიერ წინ დაუხედავ წოდებამ ინგილოებს ეკლესიაც შეაძულა. „ალავერდობას რომ მივდივართ, — ამბობენ ინგილოები, — ქართველები ჩვენ ლეკებს გვეძახიანო. ამისათვის იქ აღარ წავალთო“. აწ აღარც მიდიან. მათ ააშენეს სოფელ კაკში ახალი ეკლესია და უწოდეს „ალავერდი“. ა. გველესიანის შემწეობით 14 სექტემბერს ხალხი ახლა აქ დღესასწაულობს „ალავერდობას“.

ქეშმარიტად რომ სამწუხაროა და სატირალი მსრეთი მოვლენანი. მე-XIX საუკუნემ ბევრი ამისთანა დალი დასდო ქართველობას. 12-მა ათასმა ინგილომ დაჰკარგეს ქრისტიანობა და ხალხოსნობა ზაქათალის ოლქში. ნუხის მაზრაში მყოფმა ქართველ ტომის უღებმა მიიღეს სომხური სარწმუნოება, ენა და ხალხოსნობა უპატრონობისა გამო, და ქართველთ კულტურის ქრისტიანული არქეოლოგიური ნაშთნი ზოგნი ფხიზელმა სომხებმა დაჩემეს, ზოგნი აოხრდნენ. ყაზახ-ბორჩალოში და სომხეთში განადგურდა ქართველობა, აოხრდა სოფლები, დაიყიდა მამულები და ქრისტიანულ არქეოლოგიურს ნაშთებს სომხები დაუპატრონდნენ (იხილე „ბორჩალოს მაზრა და მასში მცხოვრები ქართველები“ ბ.—ისა), სამცხე-საათაბაგოში ქართველები ზოგნი გათათრდნენ, ზოგმა სომხობა მიიღო უპატრონობისა გამო, ზოგთაც რომის კათოლიკობა. ჯავახეთში, ახალციხის მხარეს და მრავალგან სხვაგან ქართველთ შიწა-წყალზე დასახლდნენ უცხო ტომნი.

ინგილო ჯანაშილი. მან
ინგილო ჯანაშილი. მან
ინგილო ჯანაშილი. მან
ინგილო ჯანაშილი. მან
ინგილო ჯანაშილი. მან

სატირალო ანუ გასვენება.

მიცვალებულის ზარით გასვენება ასე იცინა: მტერ-
მოყვარე, ყველა თავისიანი, უცნობი თუ ნაცნობი მოპატი-
ებელი (მოწვეული) ჰყავთ დასაპატიჟებელი ბარათებით. ¹⁾
რასაკვირველია, მათ გასამასპინძლებლად პურით და ღვინით
წინ-და-წინვე მომზადებული არიან, მზად ხვდებიან მომსე-
ლელთ (წვეულთ). მისვლაც ასაბიით იცინა და უასაბიოდაც,
კერძოდ, ასაბიას იმ კრებულს ეძახიან, რომელიც მოტი-
რალს ახლავს. რომელიც ახლო ნათესავია მიცვალებულის,
ვისაც გამოჩინებულად უნდა მოვიდეს, იმან რამდენიმე სხვა
კაცი, გარეშე უნდა გამოიყოლიოს თან, უკეთ, იახლოს
(რომ მხარი დაიმშვენოს). რაც გამოსაჩენი კაცია მოტირალი
და მოსარიდალი თვით გადაცვალებულიც, მით მეტ-რიცხო-
ვანია ეს ასაბიაც. გარეშე ანუ უბრალო მოტირალი თავის
ოჯახობის (ოჯახს) გარეშე, სხვას არავის წამოიყვანს; მართო
ერთი ოჯახის უფროსი მივა, ანუ და მთელი ოჯახობა წამოვა.

მიცვალებულს საუკეთესო ტანისამოსში გამოწყობილს ²⁾,
კუბოთი შუა-გულ ტახტზე ოთახში (თუ აქვთ, თუ არა და
სახლში) ასვენებენ. დანიშნულს, ე. ი., გასვენების, დღეს

1) აქ ამ ბარათებს წიგნებს ეძახიან. „წიგნი მოგვიფიდაო“,
— ასე იტყვიან ხოლმე, წიგნები დაწერეს და სხ.

2) რაც კი რამ სათვალა გააჩნია მიცვალებულს, თუ რამ
უფარდა სიდოცხლეში, უკვლავურს კუბოში ჩაატანებენ. თითქოს
იქაც ესაუფარებოდეს მას! ხშირად კუბოს ნაირ-ნაირ რაგინდართი
ააფსებენ, ზოგი ფულსაც კი ჩაატანს, თორემ მის საკუთრება ტან-
ფების სამკაულს, ოქრო-ვერცხლოვანობას ვიდა დასდევს!

უთენია თუ ღამოულა ისევე, ჯერ რომ კარგად არ გათენებულა, გამოვლენ ქირისუფლები, ყველა—ვინც-კი თავდგმურია, — ასე ვსთქვათ, — მიცვალებულს პატრონობს, მის გასვენებას „თავ-დარიგობს“, და სათითოულოდ მოიტირებს თითო პირს. ყველა აბლავლდებიან, აჯლავლდებიან, ყველა ერთად და მით კუთხე-მეზობელს აცნობებენ: დროა ახლა, მობრძანდით და გვანუგეშეთო. და ისინიც, რაღა ლაპარაკი უნდა, თავის გზას გაუდგებიან. ამ გამცხოველებულ ტირილს გააცხადებას ეძახიან, ე. ი. სიგნალს, ნიშანს.

ქირისუფლები რაკი მოიტირებენ ერთს, ჩამწკრივდებიან კუბოს ახლო, მორთულ-მოკაზმულები, დაშავებულები და თმა გაწეწილნი. უკაცრავად, წამომცდა! — თმა-გაშლილი. თმა ლამაზად ³⁾ აქვთ ჩამოვარცხნილი, განგებ ბეჭებზე და მკერდზე გადაყრილი. მათ სიმწრით კი არ დაშლიათ იგი, გამწარებულთ რომ გაეკრათ ხელი და გაეწეწათ, არა — ჩვეულებით! (ფერ-უმარილიც არ აკლიათ!) თავით კაცები სხდებიან, ფეხთით ქალები. პირველ ადგილს, ვინც მთავარ-პაპას ოჯახში — მამა, ქმარი ანუ უფროსი შვილი, ისა ზის ქირისუფლად და სხვები კი მის შემდეგ, მიყოლით, თავ-თავის ადგილს, თავის ღირსებისა და გვარად; კაცების მერე ამავე რიგით — ქალები. დაბლა ცარიელ ადგილს ტოვებენ შემომატებულ ქირისუფალთათვის. ქირისუფლად დაჯდომა ყველას შეუძლიან, ვინც მჭისურვებს, ვისაც გული მოეწვის, მაგრამ ოჯახის გათხოვილს, ახლო ნათესავს, სიტყვით, გულითად მოტირალს თუ გულითად ნათესავს ქირისუფლად დაჯდომა ვალად დევს. ესენიც უსათუოდ თმა-გაშლილი მოდიან, დაშავებული, რაც ნიშანია მათის გულითადის მწუხარებისა. და

³⁾ ზოგს აკერ აქვს მზად სარკვე-საგარცხელი, ერთს მიუბრუნებს უკან პირს და ახედება სარკეში — გლახად არათურა მქონდეს და თუ რამ შენიშნა უშნოდ, იქვე ისწორებს, ივარცხნის თმას, იღამაზებს სახეს. ხშირად „ფერ-უმარულსაც“ კი იცხებს იქვე.

ტირილს შემდეგაც ჭირისუფლად ჯდება, დამხდურიც ირიდებენ და მის შესაფერ ადგილს უთმობენ, თუ არა და თავისუფალ ადგილს ძებნიან.

ჭირისუფლები დაშავებულია ყველა, თავ-შიშველი, ქალები თმა-გაშლილი, კაცები გულ-შეხსნილი (საკინძე ყველას შეუბნეველი აქვს, შებნევა ცოდვაა, — იტყვიან), ფეხ-შიშველი ⁴) (ცოდვააო). მორჩებიან თუ არა ამ გაცხადებას ანუ გაიცხადებენ თუ არა, ჭირისუფლები დაცხრებიან, დაოკდებიან, თავ-თავის ადგილს დასხდებიან და უცდიან მოტირლებს. სხვები-კი თავ-თავის საქმეს შეუდგება: წინაღლით განაწილებულ საქმეს თუ მინდობილობის აღსრულებას იწყებენ, სისრულეში მოჰყავთ. ამათში ერთი წყება კარში მოსამსახურეა — სამზადისს მორიგეობს, ამწყაზრებს, იჯრის საქმეს, მასპინძლობს მოტირალთ; მეორეც შინა-კაცობს: მეკრე, ჩამყოლი და მოზარეა.

ორი კაცი მეკრეა, კარზე დგას. მოტირალთ აცნობებს გარეთ ტირილის დროს: ტირილის რიგს და წესს იცავს უთავ-ბთლოდ არვის უშვებს შიგნით სატირლად. მოსწრებაზე როდია საქმე. ვინც ადრე მოსულია, ვინც მოსარიდალია, ჯერ ის უნდა ატირონ და მერე სხვაც შემდეგ. ამიტომაც ყველა სათითაოლოდ რიგით და წესით შეჰყავთ შიგ მოტირალი; რიგი რომ ტიჩის, რიგი მაშინ კარში გულ-ხელ-დაქდობილი იცდის და ეს რომ ათავებს ტირილს, ის მაშინ შემოჰყავთ (სატირლად). შიგნით რომ ტირილს ათავებენ, ის კარში გასძახის „მობრძანდითო!“ და ისიც იმას იღებს, ვინც პირველ (უწინ) მოსულია ან უფრო მოსარიდალი.

⁴) ფეხ-შიშველ ჭირისუფლობას გლეხობაში თუღანახათ, იმასაც ქველქმში, კაცებს ტიტველი ფეხი უდგიათ მხოლოდ წესად ქუსლ-ჩაკეტილ წულებში, თორემ კუბოს ფეხ-შიშველ გაუღალა უკვე გადავარდა, ჰზნაურადქმე და გარედ-გასულ გლეხობაში ვეღარ შეხედებია. სხვები იც...

ტირილიც სათითოულოდ იციან; ორ-ორად შედის ერთად და მეტიც, მხოლოდ მათში მოტირალი ერთია, დანარჩენები ჩამყოლია. თუ არვინ ახლავს სხვა, თავისიანი მოტირალს, მაშინ ერთი მეკრეთაგანი—სხვებიც არიან მიმზადილი, —შემოეგებება კარში მოტირალს, მკლავში ხელს მოჰკიდებს და შემოაუძღვება შინ. ჯერ მიცვალებულთან მიიყვანენ, გულ-ხელ-დაქდობილი მოტირალი ჯერ მიესალმება, მერე იჩოქებს მუხლებზე და მოთქვამს მოტირალი. რომ შეატყობს დროს—ეყოფაო ტირილი, ჩამყოლი მოჰკიდებს ხელს, აყენებს. ის არ ჰყვება, „ფეხს იდგამს“, მაგრამ ძალით აყენებს (ვითომ); სწევს მალა—„კაი, კმარაო!“ —ეუბნება და ისიც ნებდება (აცლის ვითამ და გულ-წასულს მოტირალს აგლოფქს კუბოს). მერე გზას უჩვენებს ჭირისუფლებსკენ: ჯერ უფროსთან მიიყვანს, ისიც წამოდგება, თუ მახლობელია —ქალე-ბი-კი ყოველთვის—მოეხვევიან ერთი-მეორეს და შესტირიან.⁵⁾ და ამ რიგად სათითოულოდ ყველას ჩამოუვლის, ყველა ჭირისუფალთან ჩამოატარებს, ყველას შესაფერს ჩიტყვას ეუბნება, ანუგეშებს და ამ რიგად მიაცმობს კარებამდე. ამ დამტარებელს ჩამყოლს ეძახიან; ხამ კაცს გზას უკვლევს, გამწარებულ მოტირალს, მწუხარებით გონება-დაფანტულს, ხელს უწყობს გამოფხიზლდეს; ტირილითა შეწუხებული თავდაფიწყებიდან გამოჰყავს, გამწარებულს ხელს უშლის — ურიგო არა ჩაიდინოს-რა... ზოგმა მაინც გაჭირვებულება იცის! ბევრი სიმწარით, წუ განგებ, თავ-ბირში იშენს ხელს⁶⁾, შემოსვლისას კარებზე ახეთქებს თავს, ფრჩხილებით ლოყებს იკაწრავს, თმას გაიკრავს ხელს, იბღრენის და კუბოზე აყრის და იმას რომ კაცმა ხელი არ შეუშალოს, უფკველია, ძალით ან ნებით „თავს გაიფუჭებს“ და ეს ჩვეულებაც ამიტომ მოუგონიათ. ჩამყოლი კაციცაა და ქალიც; ყატი კაცს

⁵⁾ ერთი თავის უბედურებას შესჩივის და მეორე ანუგეშებს.

⁶⁾ აქედან წარმომდგარა — „თავ-ცემა“ — ენებზე ება.

ჩაპყვება, ქალი—ქალს. იმ სიტყვას, რომელსაც მოტირალი, მიცვალებულის ტირილის შემდეგ, ჭირისუფლებს ეუბნება, რითაც ის ანუგეშებს მათ, სამძიმარს. ეძახიან, მაგრამ, როცა იმასაც ტირილით წარმოთქვამენ, მაშინ იმას მიტირებას ეტყვიან.

მოზარეები სპი კაცი კუბოსთან დგას. მოტირალი რომ მოჰყავთ, ესენი გალობით შეეგებებიან წინ: ერთი იწყებს, მეორე მაღალს ამბობს და მესამე ბანს. მათის გალობის მაყურებელს მხოლოდ „ვაი-ვაი“ ესმის ბოხის ხმით, თითქოს ცარიელი ბანიაო. ზარიც ეს მღერაა ანუ სამგლოვიარო გალობა და მოზარეებიც—მისი მგალობლები. ამ ზარის დაწინაურება მხოლოდ ის არი, ცუდ მოტირალს ტირილი გაუადვილოს, ხმა გაიყოლიოს მისი ანუ და უშნო სიტყვები, უზარო, უშინაარსო ტირილი დაფაროს, დამალოს. ტირილზე ზარი გაუხსნეტელია; რომ დიიწყებს მოტირალი ტირილს, სანამ არ ათავებს, მოზარეები ზარს ამბობენ. მერე დაჩუმდებიან ხელ-ახალ მოტირლამდის. უზაროდ ტირილი ძალიან ძვირად იქიან ⁷⁾. ვინც ენა-მკველია, აა ის აჩუმებიებს ზარს (ათასში ერთხელ) და დალაგებით ტირის ⁸⁾. თავს იჩენს შეკრებულობაში—„ძალიან ტირილი ვიციო!“ ესახელებად კიდევ: ეს ნიჭის გამოსაჩენი ასპარეზია; აქ გამოაჩნდება ადამიანს ენა-წყლიანობა. კაი ტირილი ⁹⁾ ისეთსავე მოწონება

⁷⁾ აგრეთვე, როცა ღრ-გამოშვებით, რომელსამე ჭირისუფლათაგანს ენას ქვიდი აუტუდება: აკაკანდება, თავის კრძნობას მაყურებელს საზოგადოებას კაცნობს; — მაშინ გაჩუმებულია ზარი.

⁸⁾ ესეც მიბაძვია, ჩემის ფიქრით, უცხადეთიდან შემოტანილია: ეს ჩვენებურად სიტყვის თქმა და მათებურად რომ ვთქვათ, „რჩიო“ ტირილია; — „რჩიო იტირაო“.

⁹⁾ კაი ტირილს იმას ეძახიან, ხმა რომ არ გაუწუდება ადამიანს, ვინც მკათოდ გამოსთქვამს სიტყვებს, არც სიტყვა შემოედება და არც ცრემლი გაუწუდება.

შია აქ, როგორც კი ღვინის სმა: უამისოდ. ლხინი არ ვარ-
გა და უამისოდ ჭირი.

გარე მოსამსახურე ასაბიის მიღების და მოტირალი ხალ-
ხის გამასპინძლების თავ-დარიგს უდგია. ამ რიგად აქვთ საქმე
განაწილებული: ერთი მიმღებია — ეზოში მომსვლელთ ღე-
ბულობს, მიესალმება, ცხენებს ჩამოართმევს და, მიცვალე-
ბული სად ასვენია, მიასწავლის. რიგი მზარეულია — ვინც
საქმელს ამზადებს, რიგი — მისი თანაშემწეები. ესენი სახაბა-
ზოში (საჯალაბოში) არიან, კერძებს ამზადებენ საინებზე და
და ხონჩაზე ¹¹⁾ დგამენ. მეხონჩე — ვინც ხონჩას ზიდავს.
ამათი ვალი მხოლოდ პურისა და კერძის ზიდვა-მიტანაა
სუფრაზე ¹²⁾. მორიგე — ვინც საქმელს არიგებს; ამათი ვალ-
დებულება — მიტანილი კერძის ხონჩიდან სუფრაზე გადა-
ტანაა. მეპურე — ვისაც პური აბარია. მეღვინე — ვინც
ჭურს ადგია და ღვინოს იღებს. მერიქი ფე — ვინც ღვინოს

10) არც შეიძლება... ის სიტყვის თქმა ხომ ტირილიც არაა?
არა, უზაროდ ტირილი იმერეთში არ შეიძლება: ის (ზარი)
სატირად ტირილში, იგი ერთი მისი სამკაულთაგანია. თუმცა ამ
ბოლოს დროს მტკრიც ბევრი აღმოუჩნდა: თითო წიხლი უველამ
ჩაუხვია, თუ „თითო ხიშტი უველამ წაქვია“, — დავით გურამიშვი-
ლისა არ იყოს.

რადა? რას ერჩიან? ვისთვის რა დაუშავებია სწუას? არაფერი!
მხოლოდ ის რომ... სახრავი არგისია? ამიტომაც ემტერებიან კი-
დევარ: ცხენი რომ ვერ გაუმეტებიათ, უნაგირს ამტერევენ!

11) ხონჩა ოთხ-კუთხა, გრძელი, გულ-ამოდებული ხისა, ღან-
გრის სამაგიერო საზიდავია, პატარა ნაპირები აქვს, რომ ზედ ჭაში
არ დასახდეს და არ გადაფარდეს ძირს; ოთხი პატარა ფეხი (კოტები)
აქვს ძირს დასადგმელად, ზედკე ამოთლილი.

12) სუფრა — ოთხ-კუთხიანი, გრძელი გამაღმინებელი ფიჭვანია
— დაბალ-ფეხიანი გრძელი მაგიდა.

ასხამს 13) სუფრაზე. მწერა ღი და ფულის მიმღები — პირველი სწერს, ვინ რა გადახურა და ფულის მიმღები კი გადასახურავს ორებს და ყუთში ინახავს.

აფრ მერკვილაზე.

(შემდეგი იქნება).

[Faint, mostly illegible handwritten text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, mostly illegible handwritten text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.]

ინა 43) უწინ ღვინო ვარდაში დაჭიდვან უნდა დაესხათ და მსე მთქთმით მსმულისთვის. შერიქთუე მუდამ თავზე ადგა. და დღეს ღვინის ბოთლებით დაუდგოშენ წინ და კინდა დასსხას და დადიოს, და გინდა — არა, — მისი სკუთარი სკამეა. შერიქთუეები დღეს ღვინოს მხოლოდ ჩათუდამ ბოთლებში-და ასხმენ.

გველი ლექსი ღვათი ლეონიძის მიერ.

(ნიკოლოზ ტარიელის ძის დადიანისაგან განაგონი, ი. ჭ. მიერ ჩაწერილი).

გიაგობ სიფრიადესა და ვითის აღმაშენთასა,
მტკიცესა მკლავსა განმგესა, წყობასა სპარაზენტასა. ¹⁾
მალლით განცდასა ქტუნათა, ლალვათა აღნაგზენტასა,
და ქტსლთა საქმეთა ურიცხეთა, გლახაკთად მინაფენტასა.
გითხრობ წმიდათა ადგილთა ნიქთა მათ მოსახსენთასა,
ვინა მოიღოს საზომი უთუალავთა მათ ძლტუნთასა,
ხილთა, გზათა და ზღუდეთა, ხანაგათ ²⁾, კვლავ საყენთასა, ³⁾
და იყო დიადი სიმრავლე განარკეთა ⁴⁾, თქმულთა ბრძენთასა!
მკურნალთ კადოდის ⁵⁾ სულისა და კორცთა შექმნილთა
სენთასა,
შოწლედ ⁶⁾ სწყალობდის მოძღუართა, ათონით მონაველენთასა,
ათენსა სწვრთნიდის ქაბუკთა, იყალთოს მონასმენთასა,
ღ სთესდის მადლსა ღ სიბრძნესა, სულმნებთა ⁷⁾ აღმაფრენთასა.

1) მხედრებათა.

2) ხანაგა—საგლახაკო სახლი ნათეს. ბრუნვა ხანაგასა.

3) უცხოთა შესაწინარებელი სახლი.

4) განარკვი—გაკვეთილი, განაკვეთი.

5) კადოდის—იწოდლის.

6) შოწლედ—ღმობიერებით.

7) სულმნებთა—პოეტა.

ქართლისა და კახეთის სამეფოების პო-

ლიტიკური მდგომარეობა

მეფის ირაკლის მეორის დროს.

შედგენილი მათის უმაღლესობის ქართლისა და კახეთის მეფის ერეკლეს თეიმურაზის ძის კარზედ ნამუთუჲ ჰოლკოვნიკის და კავა-
დჯანის ბუნაშევის-მიერ თბილისში 1786 წელს.

(გადმოსარგმნილი კ. ნ. ბეგიჩევის გამოცემიდან).

ამ ბროშურის ავტორი იყო პოლკოვნიკი სტეფანე და-
ნიელის ძე ბურნაშევი, რომელიც ჩამოვიდა საქარსველოში
1783 წ. მაისის თვეში და დაჰყო აქ 1787 წლის ოქტომ-
ბრის გასვლამდე. იგი დანიშნულ იქმნა მაშინდელ კავკასიის
ჯარების მთავარ-სარდლის გენერალ-პორუჩიკ პ. ს. პოტემ-
კინის-მიერ საქართველოს მეფის ირაკლის და იმერეთის მეფის
სოლომონის სამეფო კარზედ „კომისიონერად“. მის დრომდე
ამ თანამდებობას ასრულებდა დოქტორი ანტონ რეინფსი,
ნემენცი მოგზაური. 1782 წელს გამოცხადდა რუსეთის იმ-
პერატორის უმაღლესი ნებართვა, თანახმად საქართველოს
მეფის ირაკლის თხოვნა-სურვილისა, საქართველოს რუსეთის
მფარველობის ქვეშ შესვლის შესახებ ხელ-შეკრულობის
(ტრაქტატის) დაწერაზედ. ამ საქმეში რუსეთის რწმუნებუ-
ლად დანიშნულ იქმნა პოტემკინი, რომელმაც უპირველეს
ყოვლისა გადააყენა მოხსენებულ თანამდებობიდან დოქტორი
რეინფსი, როგორც ბაქია და ქარაფშუტა კაცი, და მის
ადგილას თავის კომისიონერად დანიშნა საქართველოსა და

იმერეთში პოლკოვნიკი ბურნაშევი, რომელიც ჩამოვიდა აქ 1783 წელს მაისის თვეში. გენერალ-პორუჩიკმა პატემკინმა დანიშნისათანავე მისცა ბურნაშევს დარიგება, რომელიც პოლიტიკურ მიზნის გარდა, უმთავრესად იმაში მდგომარეობდა, რომ მას დაეთვალისწინებინა და გაეცნო საქართველოს და იმერეთის ადგილ-მდებარეობა და მათს საზღვრებზედ საჭირო ციხეების აგებით გაემაგრებინა და უშიშარ ეყო ივინი მტრის თავ-დასხმისაგან, რის გამოც ადგილ-მდებარეობის დათვალისწინებისათანავე უნდა აეწერა მას საზღვრები, შეედგინა რუქა (ქარტა) და აღენიშნა სად უფრო საჭირო იყო ამ სამეფოებისათვის მეზობელ მტრების მოგერება. ამასთანავე მას უნდა შეედგინა პატარა ციხეების გეგმები, რომლებშიაც შესძლებოდათ მეზობელ მტრების წინააღმდეგ გამაგრება, და ეს გეგმები წარედგინა მისთვის—პატემკინისათვის. ყოველივე ესენი სავსებით შეასრულა ბურნაშევმა და წარუდგინა პატემკინს სხვა-და-სხვა გეგმანი და პროექტები, მაგრამ ყველა ესენი მტრ წილად დარჩნენ შეუსრულებელნი, როგორც, მაგალითად, კახეთსა და იმერეთში ციხეების აშენება.

ბურნაშევი, გარდა თავის პირდაპირ კომმისიონერულ მოვალეობისა, საქართველოში მყოფ რუსის ჯარსაც უფროსობდა, რომელიც ჩამოვიდა თფილისში 1783 წ. გიორგობისთვეში.

1787 წელს მეფე ირაკლიმ გაილაშქრა განჯაზედ, ებლანდელ ელისავეტოპოლზედ; ამ ლაშქრობაში მონაწილეობას იღებდა რუსის ჯარით ბურნაშევიც, რომელიც უცბათ გამოხმობილ იქმნა ჯარით უკან, რუსეთში, და მშვიდობით და უვნებლად ჩავიდა კავკავს 26 ოქტომბერს 1787 წ. საქართველოდგან რუსის ჯარის გაყვანა აიხსნება მრავალ მიზეზებით და სხვათა შორის იმითაც, რომ მაშინდელ რუსეთის მთავრობას, რომელსაც ომი ჰქონდა ოსმალეთთან, აზრად არ ჰქონდა კავკასიის მხრიდგან დასცემოდა მტერს; შემდეგ იმითაც, რომ საქართველოში რუსის ჯარის შესე-

ლით მეფე ერეკლემ დაჰკარგა მრავალი მოკავშირე მეზობელი ხანები და გადიმტერა იგინი და კიდევ იმითაც, რომ რუსეთის მთავრობა ფიქრობდა, რომ რაკი იგი თავის ჯარს გამოიყვანდა საქართველოდგან, მეფე ერეკლეს შეურიგდებოდნენ წინანდელი მოკავშირე ხანები და რუსეთის ოსმალეთთან ომის დამთავრებამდე იგი მოაწყობდა თავის საქმეებს და უზრუნველ-ჰყოფდა საქართველოს მტრის თავ-დაცემისგან და, დასასრულ, იმითაც, რომ ჩვენი, ისეთი მცირე რიცხოვანი ჯარიც-კი (ორი ბატალიონი) შიმშილს იტანდა საქართველოში.

საქართველოდგან რუსის ჯარის გაყვანით დასრულდა ბურნაშევის საქართველოში მოღვაწეობა. იგი შემდეგ გადავიდა სამოქალაქო სამსახურში და ტაინი სოვეტნიკის ჩინით დაინიშნა კურსკის გუბერნატორად. აქ ბურნაშევიამ გამოსცა სამი ბროშურა:

1) სურათი საქართველოსი... დაიბეჭდა კურსკში 1793 წ.

2) აღწერა ადერბეიჯანის ოლქებისა და მათი პოლიტიკური მნიშვნელობა. დაიბეჭდა კურსკშივე 1793 წ.

და 3) აღწერა მთიულ ხალხებისა, დაიბეჭდა კურსკშივე 1794 წ.

ყველა ეს ბროშურები, რომელნიც დღეს იშვიათად მოიპოვებიან გასასყიდლათ, უეჭველია თავდაპირველად დაიბეჭდნენ ერთობ ცოტა. დღეს იგინი არ მოიპოვებიან იმისთანა წიგნთ-საცავებშიაც-კი, როგორც პეტერბურგის საჯარო და სამეცნიერო აკადემიის წიგნთ-საცავებია. ჩემს კავკასიის შესახებ წიგნების კოლლექციაში დაცულ არიან მეორე და მესამე ბროშურები, ხოლო ეს გამოცემა გადმობეჭდილია იმ ეგზემპლარიდგან, რომელიც დაცულია პეტერბურგს, მთავარ შტაბის წიგნთ-საცავში.

გამომცემელი.

საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა.

ძალა მისა. მთელს ქართლისა და კახეთის სამეფოებში, კავკასიის ქალაქებში და საქართველოს მეფის მოხარკე ქალაქებში — ერევანსა და განჯაში, მათის მიწებით, 1783 წელს, საქართველოს რუსეთის უმაღლეს ტახტის მფარველობის ქვეშ შესვლის დროს, ითვლებოდნენ ქართველები, სომხები, ბერძნები, თათრები, მთიულთ სხვა-და-სხვა ხალხები და ქურთები 42.000 კომლი მოსახლე.

წოდებანი. საქართველოში მკვიდრი ქართველობა სამ წოდებათ იყოფა: სამღვდელოებად, თავად-აზნაურობად და გლეხობად. პირველი წოდება უმთავრესად შესდგება კეთილ-შობილთაგან. სომხებს ჰყავთ თავად-აზნაურნი, ვაჰარნი, ხელოსანნი და ხვანა-თესვის მიმდევარნი. ბერძნები იყოფებიან ვაჰრებად და ხელოსნებად. ეს უკანასკნელნი უმეტესად მადნების მთხრელნი (рудокопы) არიან და ამუშავებენ ოქრო-ვერცხლის და სპილენძის სამეფო მადნებსა. თათრებს შორის ჩვენ ვხედავთ წარჩინებულთ, რომელთა შთამომავლობანი როგორც სპარსეთში, ისე საქართველოში ძალიან მიღებული არიან, ვაჰართ, ხელოსანთ და ხვანა-თესვის მიმდევართ. მთის ხალხნი მისდევენ ხვანა-თესვას და მცირეოდნად საქონლის მოშენებას. ზოგიერთი მათგანნი მოხეტიალე, მტაცებელი და ომიანობის მოყვარეა. ქურთები მთა-ბარობის მოყვარე ხალხია.

საქართველოში საქონლის მოშენებას ნაკლებ მისდევენ: მიწეზი ამისა ლეკთა საშიში თავდასხმა და ტაციაობაა, ცხენთა მოსაშენებელი თაულები ცოტაა და აღნიშვნის ღირსნიც არ არიან.

პური საკმაოდ მოდის, განსაკუთრებით ყაზახსა და შამშადილოში და მეტად კარგის თვისებისაა. ბრინჯიც საკმარისია; აგრეთვე ბლომად მოდის ფეტვი, ქერი და სიმინდი. ჭვავის პური (рожь) და შვრია სულ არაა; ბამბა საკმარისია,

სელის თესვას ნაკლებ მისდევენ, მოჰყავთ მხოლოდ ზეთის გამოსახდელად. აბრეშუმს ძალიან ბლომად აკეთებენ, მაგრამ მხოლოდ შუათანა ღირსებისაა იგი.

ოქრო-ვერცხლის მადნები საქმარისია, განსაკუთრებით ბევრია სპილენძის მადნები საქართველოს და ერევანს შუამდებარე მთებში, რომელსაც ამუშავებენ ოსმალეთიდან მოწვეულნი ბერძნები. რკინა ცოტაა და ისიც ცუდი თვისებისა, ხმარობენ რუსეთის რკინას, რომელიც სიშორისა და ცუდის გზების გამო ერთობ ძვირია, ერთი ხუთად მეტად ფასობს.

ოქრო-ვერცხლის ხელოვნება (ოქრო-მქედლობა) უვარგისი და ულახათაა. არ იციან ოქრო-ვერცხლის სხვა ლითონებთან შეერთება-შედუღება. სპილენძის ზელოსნობა უკეთესია; კალისა არ არსებობს. ფოლადისა საშუალოა; რკინეულ ნივთებს აკეთებენ კალის შერევით. აბრეშუმისა და ბამბის პატარა საფეიქრონიც მოიპოვებიან, მხოლოდ ბამბისა უფრო ბლომათა.

ვაჭრობენ სპარსეთთან და ინდოეთთან და რუსეთიდან მცირედ შემოტანილის საქონლით; სპარსეთიდან და ინდოეთიდან ქარავნებით ღებულობენ აბრეშუმს, ბამბას, სამოსლებს, ფაიფურის ჭურჭელს და სხვ. დიდი ვაჭრობა აქვთ სპარსეთის საზღვრებთან ახლო-მახლო მცხოვრებ ხალხებთან და მთიულებთან. ვაჭრობენ უმთავრესად შინაღ-მრეწველობის ხელსაქმით — სპილენძის ჭურჭლეულობით, ბამბის ტილოებით (დაჩითულით, შედებილით და თეთრით), ცხენების მოსართავი ნივთებით, ხმლებით, ხანჯლებით, წვრილალი რკინეული ნივთებით, ტანისამოსით, ქუდებით და ფეხთ-საცმელებით. ყველა ამ საჭირო სავაჭრო ნივთებს ყიდულობენ თითქმის ყველა კავკასიის ხალხები და მათი მეზობლები თბილისის შრომის-მოყვარე სომხებისაგან.

ჩიხუეულობისა, სხვა და სხვა ხელთ-საქმისა და სანოვაგის სავაჭრო დუქნები თბილისში 500-მდეა.

ღვთის-მსახურება. ქართველები ბერძენთა აღსარებებს სარწმუნოებისანი არიან. ეკლესიებში ნაკლებ სრულდება ღვთის-მსახურება; გარეგანი ღვთის-მოყვარეობა დიდია, მარხვის შენახვა გადაქარბებულია; ეკლესიები და მონასტრები გაცარცულ-აოხრებული და მეტად უყურადღებოთ არიან მიტოვებულნი; არავითარი წეს-რიგი არ ვხვდებით, სამღვდლოებას საკმაო უფლება და პატივისცემა აქვს და სამეფო რჩევაშიაც საკმაო ხმა აქვთ. სამღვდლოების საქმეთ განაგებს და მათ სათავეში სდგას კათალიკოზი ანუ უპირველესი არქიეპისკოპოზი.

სომხები წმ. გრიგორის აღსარებისანი არიან; ეკლესიებს სუფთათ ინახავენ და საკმაოდ გამშვენებულებიც აქვთ. თბილისში 30 მოსახლემდე იქნება ფრანგთა აღსარებისა, რომელთაც თავიანთი საკუთარი მღვდლები ჰყავთ, რომიდგან დანიშნული. ეს მღვდლები ექიმობასაც ეწევიან, რის გამოც ძალიან დაახლოვებულნი არიან მეფეებთან, მათ აღაშენეს თბილისში უეროპიულ გეგმაზედ ქვითკირის ეკლესია, მაგრამ მეფე ერეკლემ წაართვა იგი მათ და ბერძნებს გარდასცა. მიზეზი ამისი ის იყო, რომ მათ ზოგიერთა ქართველ მაღალ სასულიერო პირთა ნება-დახმარებით განიძრახეს საქართველოს ეკლესიაში გრიგორიანთ ჰერესის შეტანა.

ბერძნებსაც თავიანთი საკუთარი ეკლესიები აქვთ, მაგრამ იგინი ერთობ ღარიბად არიან მოწყობილნი.

თათრებსაც შეუძლიანთ თავიანთ სჯულზედ ღვთის-მსახურების შესრულება. მათ თბილისში სამი მეჩეთი აქვთ; თვითთულს მათგანს ხელშეკრულება აქვს დადებული ქართულ ეკლესიებთან, რომლის ძალითაც მოვალენი არიან დახმარება-შემწეობა გაუწიონ ერთმანეთს, ვინიცობაა სამეფოში უმთავრესი სარწმუნოება გამოიცვალა. უკანასკნელს ხანებში, ჩვენის ჯარების იქ ყოფნის დროს, ნება ჰქონდათ მათ თავიანთ ადათისამებრ მეჩეთში კოშკიდგან მორწმუნეთა მოწოდებისც.

ქურთები წარმართი ხალხია, თუმცა ზოგიერთი მათგანი მაჰმადის სარწმუნოებას აღიარებენ. საქართველოს მეფის ქვეშევრდომი მთიული ხალხები — თუშები, ჭშავები, ხევსურები და ძურძუკები მართლ-მადიდებელნი არიან.

ხალხის თვისება. ადგილის მდებარეობა მთიანია, რაიცა ხდის აქაურ მცხოვრებლებს, როგორც საზოგადოათ ყველგან მთებში, მეტად მკაცრ და გაუტეხავ ხალხად. სპარსელებთან მუდმივ დამოკიდებულებას და მათთან მისვლა-მოსვლას დაუშინევია ქართველებისათვის, თავისი ბეჭედი, მიუღიათ მათგან მრავალი ადათ-ჩვეულებანი. თუმცა ბუნების-მიერ ზოგიერთი ქართველნი დიდათ დაჯილდოვებულები და განვითარებულნი არიან, მაგრამ მაინც შეილების სწავლა-აღზრდაზედ არავინ ფიქრობს; ამით აიხსნება, რომ ქართველები წინდაუხედველნი, შტარ-გაუმჭვრეტელნი, მატყუარნი, გაუტანელნი და მოანგარენი არიან. ბევრნი კეთილ-შობილთაგანი პირადათ მამაცნი და გამჭრიახნი არიან, მაგრამ მათი სავმირო საქმენი, როგორც დამამტკიცებელი საბუთნი მათის ნიჭიერებისა, არა სჩანან. ნათესავებისა და მახლობელთა სიყვარულს და პატივისცემას დიდი გასავალი არა აქვს მათში. მათი ცხოვრება და სასმელ-საჭმელი მკაცრია; ერთმანეთში მისვლა-მოსვლას და დარბაზობას ნაკლებ მისდევენ. არა აქვთ საერო თავ-გასართობი და შესაქცევი სათამაშოები, გარდა დოლისა, რომელიც წელიწადში ორჯერ იმართება ხალხმეც და კრივ-ჭიდაობისა. ქართველები თავიანთ ადათ-ზნე-ჩვეულებებს ყველაზედ მალლა აყენებენ, ევროპიელები ცოტა არ იყოს სძულთ და მიუხედავათ თავიანთ ღრმა სიღარიბისა ერთობ თავმოყვარენი არიან.

ძანთვა-გამკება. ერთ-მთავრობა და მეფის უფლება შეუზღუდველია. წერილობითი კანონები და საჭირო დაწესებულებანი თითქმის არ არსებობენ; მოსამსახურე მოხელენი ცოტანი არიან; ყოველი საქმის გადაწყვეტა, თვით უბრალო საქმეებისაც კი, დამოკიდებულია მეფის განჩინებაზედ, მხო-

ქართლ-კახეთის სამეფოების პოლიტიკურა მდგომარეობა 53

ლოდ ერთად-ერთ მას ემორჩილებიან, ისიც პირფერობით, დანარჩენ მოხელეებს ყურადღებას არ აქცევენ.

მეფეს ჰყავს საკუთარი მდივანი ანუ რჩევა, რომელშიაც იღებენ მონაწილეობას თითქმის ყველა ბატონიშვილები, კათალიკოზი, მღვდელთ-მთავარნი, წევრნი რჩევისა, რომელნიც მდივან-ბეგებად იწოდებიან და ქვეყნის წარჩინებულნი, რომელთა დაუკითხავად მეფე ჩვეულებისამებრ არაფერს აკეთებს და არაფერს სწყვეტს, თუმცა იგი თვით-მპყრობელი და მპრძანებელია. მეფეს ჰყავს აგრეთვე განსაკუთრებული მინისტრები: უცხო საქმეთა, ფინანსთა და სამხედრო უწყებათა, რომელნიც, როგორც ყველა დანარჩენი საქმის კაცები, სომხები არიან, რადგან ქართველ თავადიშვილებს თავიანთ უკუყო სიამპარტავენობით სირცხვილად მიაჩნიათ შვილების განათლება და უბრალო ანგარიშის შესწავლაც კი.

უმაღლესი სამხედრო, სამოქალაქო და სამეფო კარის მოხელეთა თანამდებობანი უმეტეს შემთხვევაში მემკვიდრეობით გადადიან გვარში.

ა. ტატუნაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

ს ა მ გ ა პ ი

კნეინა ეკატერინე ჩიჩუასი, გურიის უკანასკნელის მთავრის
ასულისა. *)

როდესაც იმერეთში მოახდინა აღრეულობაჲ უკანასკნელის მეფის მეორე სოლომონის განდგომილებამან, მაშინ მორჩილმან მისმა გურიის მფლობელმა მთავარმა მამია გური-

*) ამბავის ამის საფუძველნი არიან შემდგომნი:

1) საქმე მამია გურიელისა ქალაქდთაჲს, რომელიც საქართველოს მთავარმართებლის კანცელარიის არხივში არის აღნიშნული 99 ნომერთა.

2) საქმე გურიის მთავრის სიკუდილისათვის, და მის შემდგომ ჩრევისა მუნ დაწესებისათვის, საქმე ესე აღნიშნულ არს მასვე არხივში 260 ნომერთა.

3) 1 აგვისტოს 1839 წელს დაწეებული საქმე, რომელიცა მსწარმოებს მასვე კანცელარიაში კნეინა ეკატერინე ჩიჩუას ავადმყოფობისათვის და მისის ჰენსიისათვის.

4) ისტორია სამხედროთა მოქმედებათა, აზიით კერძო ეს-მალში მომხდართა 1828 და 1829 წელსა უმადლესის ბრძანებითა აღბეჭდილი 1836 წელში.

5) ცნობანი, რომელნიცა ჭქონან საკუთრად ამ ამბავის დამწერსა იმერეთის მმართველობის საქმეთაგან გურიის საქმეებზედ.

6) ზეპირადი მოთხრობა აზნაურის იასე დოლიძესი, რომელიც იყო თვალთ მნახულები ეკატერინეს შემთხუჭვათა ვინაჲთგან თანახლდა მას და აწცა თან იახლა ჰეტერბურდში.

მომატებული სრულიად არა არის რა.

ელმა განაცხადა სურვილი რუსეთის ქრწმევრდომობაზე და ამ უანზრახვის წრფელად დამამტკიცებელმა მოქმედებითა თვისითა პირისპირ სოლომონისა და მეზავისა მისის ტრაპეზონელის შერიფ-ფაშის მხედრობათა, 19 ივნისს 1810 წ. მოაწერა სათხოვარი მუხლები, რომელთა მიერცა შეუდგებოდა სამარადისოს ქრწმევრდომობასა რუსეთის ერთ-მთავრისასა. ერთგულებისა და ნამსახურობისათვის, რომელიც უჩრწნა იმან რუსეთის მხედრობასა შერიფ-ფაშის დამარცხებისა და ფოთის აღების დროს, მთავარმა მამიამ მიიღო პოლკოვნიკობის ჩინი, კავალერობა წმიდის ანნას პირველის ხარისხისა, და დამტკიცება სათხოვარის მუხლებისა, რომლითაც მიღებულ იქმნა იგი რუსეთის ქრწმევრდომად, ვითარცა

შენიშვნა. „ამბავი კნენა ეკატერინე ჩიჩუსა, გურიის უკანასკნელის მთავრის ასულისა“, რედაქციამ მიიღო კახეთადამ თავ. დიმიტრი დურმიშხანის ძის ჩოლოყაშვილისგან. რადგანაც ხელნაწერი შეიცავს ბევრს საინტერესო ცნობებს შესახებ ჩვენს ქვეყნისა, ამიტომ ვებჭდავთ მას უნაკლულად სრულის სისწორით დედანთან. ვინ არის ავტორი ამ საინტერესო ხელნაწერისა არა სჩანს. მოხსენებულია მხოლოდ შემდეგი:

„ამ ამბავის დამწერს ჩინოზნიკსა მასში და თიხთვეში ჭჭონდა შემთხვევა ენახა ტფილისში რადენჯერმე უბედური კნენა ეკატერინე ჩიჩუსა“ და „დაწერილ-არს ტფილისს 30 ივნისს 1840 წელს.“.

თვით ჩოლოყაშვილი კი ამის შესახებ გვწერს შემდეგს: „ხელნაწერის ხელი ნამდვილად განსვენებულის მამიჩემის ხელია, მაგრამ გადაწერილია იგი. თუ მისგანვეა შეთხზული და შედგენილი, ამის შესახებ სწორეს ვერაფერს ვიტყვი“. თუ ვინმემ იღის რამე ამ „ამბავის“ დამწერის შესახებ, ვსთხოვთ აცნობონ რედაქციას. დასასრულ, ჩოლოყაშვილი გვთხოვს დაბეჭდვის შემდეგ ხელნაწერი ქ. შ. წ. კ. გამაგრცელებელ საზოგადოების წიგნთ-საცავს გადავსცეთ. რედ.

თვითმპყრობელი მბრძანებელი გურიისა, შთამომავლობით თვისით, და დასამტკიცებელად მაღალის ღირსებისა მიანიჭეს მას ინვესტიტურის ნიშანი, ესე იგი დროშა და რხმალი. მაჰამ ყოველსავე ამაზედ მიიღო უმაღლესი გრამოტა ღმერთსა შა განსტყნებულის იმპერატორის ალექსანდრესაგან ხელმოწერილი 8-ს აპრილს 1811 წელსა. რაოდენსამე ხანს შემდგომ მიიღო მაჰამ ღენერალ-მაიორობა და წრფელითა ერთგულებითა თვისითა და გულსმოდგინებითს სამსახურითა მოიპოებდა მარადის ყოველთა მთავარ-მართველთაგან სრულსა ქებასა.

ისეჲს სამფლობელოში, რომელიცა ადგილმდებარეობით მიემსგავსება გურიის სამთავროსა, თუმცა განუწყვეტელი არის აღშფოთება და დაუდგრომელობა, მაგრამ მაჰამა გურიელი რუსობის სიყუარულსა თვისსა ამტკიცებდა ყოველთვის ხალხის მოქალაქეობის განათლებითაცა. ყმაწვილთა სასწავლებელად გააჩინა მან ოზურგეთში შკოლაჲ, ვაჭრობისა და აღებ-მიცემობის განსამხნევებელად ერთს თავის სოფელთაგანში დააწესა მან მარინობა (დღესასწაული წმიდის მარინასი) და გააჩინა იქ იარმანკა, რომელზედაც შემდგომ და შემდგომ მივიდოდნენ ხალხნი მთელის სამთავროსაგან, შეხალისებულნი სხტა-და-სხტა სანახავებითა, ზომელსაცა წარმოადგენდნენ ხოლმე მოლდავითგან ანუ ვალახითგან მოწოდებულნი ჭიგლიარები და მეკომედიეები; ზნეობათა განსანათლებელად დააწესა მან თვისს სახლში სალამოს შესაქცევი შეკრებილება ასამბლეების მსგავსად (ესე იგი ბალისა), გამოიყუანა ევროპითგან მუზიკის მასწავლებელი, შეადგინა თავისი მუზიკა და ჩვეულებად გააჩინა ევროპიული ტანცები, ასე რომ ძვირათ იპოება ეხლამის დროჲს თავადი ვინმე ანუ თავადთა ქალი, რომელმაც კარგად არ იცოდეს ევროპიული ტანცაობა, და ესრეთ მცირედს ჟამში გურია აღვიდა უურო უმაღლეს განათლების ხარისხზედ, ვიდრე სხვანი კავკაზიის აქეთ მდებარენი თემნი. ხოლო ესოდენ ღირსის მფლობელის სი-

კტილიმან გურიის საქმეები წარმართა სრულებით სხუა გუარად. იგი გარდაიკრალა 21 ნოემბერს 1826 წელსა. რათგანც მისი მემკვიდრეობა უნდა მიეღო რჯულიერსა ძესა მისსა, მაგრამ ჯერეთცა ჩვილს დავითს, ამისთვის, როგორც რომ მიიღო ამაზედ უწყება ჩვენმა მართებლობამ, მაშინვე დააწესა იქა საქმეების განსაგებელად დროებით რჩევა შედგენილი უქაურთ თავადთაგან და პრედსედატელად ესე იგი პირველ წევრად დანიშნა დედაჲ მემკვიდრესი მთავრინა სოფია. რათგანაც ღენერალმა ერმოლოვმა მოახდინა ერთხელვე ამ გვარს განკარგულება, ვითამც იმ უწყესობების და დაუდგრომელობის მოსასპობელად, რომელიც იქნება შეეტანა სამთავროში სუსტობისა დედაკაცის მფლობელობისასა და რათგანც გამოუთხოვა განკარგულებასა თვისსა უმაღლესი დამტკიცება, რომლითაცა სხუათა შორის მიეჩემებოდა მას ნებაჲ, რომ მიეცა სამხედრო ჩინი რაჲმე მემკვიდრისათვის განხილვისამებრ თვისისა, — აღარ კმაჰყოფდა უკუტ თხოვნასა, რომელსაცა წარმოუგზავნიდნენ მას რაოდენჯერმე როგორც მთავრინა, ეგრეთვე სვისა წევრნიცა რჩევისანი და ყოველი საზოგადოდ მღუდელობა, თავადნი და აზნაურნი შეცუტლისათვის რაჲმელთამე ამ განკარგულების ნაწილთა, რომელნიცა ეწინააღმდეგებოდნენ ხალხის ძველთა ჩვეულებათა. განკარგულება ესე ეჩვენებოდა მთავრინას მით უნეტესად ძალთა მისთა შროსპობად, რომელ წინააღმდეგად ნებისა და სურვილისა მისისა აღმორჩეულ იქმნენ ექუსთა წევრთა შორის, ორნი თავადთ ერისთავთაგანნი, რომელთაცა აქუნდათ დიდი სიძულილი მთავრის სახელზედ და კუალად მით უმეტეს ჰპოვებდა მას დამამძიმებელად, რომელ, რჩევას უნდა გადაეწყვიტა ყოველი საქმე მხოლოდ ხმის სიმრავლითა და ყოველთ იქაურთ წაჩაღნიკებთან უნდა ჰქონოდა მიწერ-მოწერა ერმოლოვისაგან დაწესებულის ფორმითა, რომლითაც ყოველს ქალაქზედ უნდა მოეწერათ ხელი ყოველთა წევრთა და

მათ შორის მთავრინა სახელგებელიყო მხოლოდ ღენერალ-მაიორშად კნენინა სოფია გურიელისად.

გრძნობა ღირსების შეურაცხ-ყოფნისა ძლიერდებოდა მთავრინას შორის, ერთის მხრით ხალხის დრტვინვითა, რომელ შეათანასწორეს ბატონი მოყმეთა თანა, ხოლო მეორეს მხრით ოსმალთ ცდილობითა, რომელ მიიდრიკონ იგი თვისკენ, და ამის გამო მთავრინამ იწყო უკუტს იღუმა ლად სიძულელი რუსეთის მართებლობაზედ და 1828-ს წლის დამდეგს შეუდგა ოსმალთთან მიწერ-მოწერასა თვისის საყუარლის თავადის დავით მაჭუტაძის რჩევითა, რომელსაც ჰქონდა ხალხში დიდი ხმა და უჯერებდნენ მას, რათგან ყოველთვის ენდობოდა ხოლმე მას განსვენებული მთავარი და ეგრეთვე იყო ჰკვიანი, გამოცდილი და რუსეთის მართებლობის უმადურთ თავი.

განდგომილების განმზრახველმან მთავრინა სოფიამ გაგზავნა მაჭუტაძე ფოთს, ბატუმს და ქობულეთს მოსალაპარაკებლად იქაურს ოსმალთ მთავრობასთან, რომელთა მიერცა მიიღო მან შემდგომად ხვანთქრისაგან კეთილმნებელობითი ფარმანი და აღთქმა დაცვისა და დაფარვისა.

სამხედრო დაწყობილებამ, რომელიც მოხდენილ-იყო ოსმალის ომის დროს უმთავრესთა საზღურების აღგილებთა დასაცველად; მთავარმართებლის წიგნმა, მთავრინა სოფიასთან მიწერილმა, რომლითაც გამოეცხადებოდა მას სხუა-და-სხუაცუდი მაზედ ამბავი; ხალხის მიმართ მიწერილმა პროკლამაციამ და სხუათა ამ გუართა განკარგულებათა, საქმე იქამდინ მიიყუანეს, რომ მთავრინამ წერილით განაცხადა თვისის ყოფა-ქცევის სინანული; ახალციხის აღების შემდგომ თავის ერ ზგულების დასამტკიცებლად აპირებდა ბატუმისა და ქობულეთის აღებასაცა ჩვენთვის, მაგრამ განშორება რუსეთის მორჩილობაში ყოფნაზე განზრახვისა გამოაჩნდა მას მაშინ უმეტესად როდესაც ღენერალ-მაიორი ღესე შევიდა თავისის ჯარით გურიაში და მოითხოვა პირისპირ ხილვაჲ მისი,

მთავრინა აპირებდა თურმე, დამორჩილებით მასთან მისულსა, მაგრამ დაშინებული ერთის თვისთა დაახლოებულთაგანისაგან, რომ ვითამც მას უპირებდნენ სრულებით განდევნასა თავის სამფლობელოდგან და შვილებითურთ რუსეთში გაგზავნასა, და ადვილად დამჯერებელი, რომ უეჭველად მიავლენდნენ მას ამ გვარს სასჯელსა, 1828-ს წელს ღვინობისთვის გასულს შვილებითურთ თვისით რვის წლის მქონის დავითითა და თოთხმეტის წლის ეკატერინათი და ეგრეთვე საყუარლითა თვისითა თავადის დავით მაჭუტაძეთი გაიქცა გურიითგან და მიეკერძა იასმალოს მხედრობასა, რომელიც იღვა მაშინ გურიის სამძლურზედ ოსმან ბეგის ბძანებას ქვეშა. ჯარი ჩუპნი მაშინვე შევიდა გურიას, დაიჭირა უმთავრესი ადგილები და ოზურგეთში განაწესა დროებითი მართებლობა. სამი მცირე წლოვანი ქალი მთავრინასი: კოჭიბროლა, სოფია და ტერეზია, გურიას დარჩენილნი, გაგზავნეს პეტერბურღში და მისცეს იქ სასწავლებელში გასაზრდელად.

ღენერალ-მაიორი ღესსე ერთს თავისს მოხსენებაში ამ საქმეზედ ჰსწერს კნიაზს პასკევიჩს, რაც უთქუამს მისთვის ერთს უკან დაბრუნებულს მთავრინას მხლებელს აზნაურს, რომ მთავრინა აპირებდაო რუსეთში გასულესაო, კელმწიფის ფერხთ მოხვედნასა და დაფარვის თხოვნასაო, მაგრამ ეს განზრახვაც დაატევებინესო და შეუდგა თავის ბედსაო, მის შორის კელმწიფე იმპერატორმან კნიაზის პასკევიჩისაგან მთავრინა სოფიოს გაქცევაზედ მოხსენების მიმღებმან ინება 1830 წლის იანვარში უმაღლესად ბრძანება: რათამცა ყოველთა გურიის თავადთა მთავრინასთანა განლტოლილთა აღეკრძალოს მამულად თვისად უკუ მოქცევაჲ; ხოლო მემკვიდრესა დავითს და დასა მისსა განცხადებულექმნასთ ტრაპეზონელითა ვისმე ბალიოზის მიერ, რომელ მონაწილეობისათვის საქმეთა შუადედისა თვისისათა მოესპობა მათ ყოველივე სრმართლეთ ვითარცა სამკვიდროებასა ზედა, რომელიცა ეკუთვნოდათ მათ, ეგრეთცა ყოველსა ზედა მისს სამაგიეროსა.

გარნა შემდგომობა მთავრინას საქმეებისა ასე დასრულდა რომ ამ ბრძანებამ ვეღარ მიაწია იმის ცნობამდინ, მკრთა-ლის იმედითა ხვანთქრის შემწეობაზედ და მცირედის თავად-თა და აზნაურთ რაოდენობითა, რომელნიც გაჰყუნენ მას ზოგნი ერთგულებისა გამო და ზოგნი მისითა ანუ მასთან მყოფთა ყმაწვილის თავადთ ანუ აზნაურთ ქალების ტრფია-ლებითა, მიიღდა მთავრინა 1828 წლის გიორგობის თთჳსში ტრაპეზონს, სადაც დიდის მომზადებით მიელოდა მას ოსმან ფაშაჲ.

საკელმწიფო პოლეთიკის საქმეების მიმხედველობითა თუ, მთავრინას მშვენიერების გაგონებითა, უმეტესადლა მის ქალის ეკატერინასი, იმედუელი რომ დაიპყრობდა ერთს რომელსამე გურიის ქალთაგანსა, რომელთაცა საკვირველი შვენიერება დიდო ხანია განთქმული არის ოსმალოში, — ოსმან ფაშა უჩვენებდა მთავრინას ისე დიდს პატივისცემას, რომელსაც უსათუოდ უნდა ენუგეშებინა ისი და დაევიწყებინებინა გასაჭირი და გაუცხოებული მდგომიარეობა მისი. მთავრინამაც კარგად იცოდა ღონისძიება იმის კეთილ-განწყობილების მოსაპოვებელი; ამიტომ უმეტესად რომა, ვითარცა დედაკაცი მცბიერი და კარგად გამოცდილი და დახელოვნებული საჭიროს კაცების შეტყუებაში სიყუარულის მახეებითა, კარგად იქერდა მასთან თავის თავსა და პატივისცემელ-ჰყოფთა თავისს ღირსებასა. ოსმან-ფაშაჲ აქამომდინ ზრუნავდა იმისთვის, რომ როდესაც არზრუმი მოჰსდრკა რუსეთის იარაღ ქუტსე და შემდგომად როდესაც ამავე იარაღმა და ეგრეთვე ძლევა-მოსილად იქუხა ტრაპიზონს ახლოცა, გუმიშ-ხანაში, — მაშინ თითონ ისწრაფა მთავრინასთან მისულაჲ და შეტყობინება, რომ შიში არისო; უბოვა ყოველი ღონისძიება უფიქრებელს აღგილს გასასვლელად; მიიყუანა დიდის ფარვით და პატივის-ცემით უნიას, შუა ანატოლიისაკენ, და გამრიგემან, რომ საზრდოზედ არაფერი საჭიროება არა ჰპოვოს-რა, აღუთქვა სარწმუნოდ და გულს-მოდგინედ შუამდგომელობაჲ კონსტან-

ტინებოლში. მაგრამ სოფიო ჰხედავდა, რომ პორტას აღარა სკალოდა იმისთვის, რათგანც წაავო ყოველი სამხედრო საქმე თვისი და დამარცხდა რუსთაგან; და მთავრინა ამიტომ უმეტესად ველარასა პპოებდა კეთილსა ვერცა აწმყოსა შათვისსა და ვერც მყოობადსა, რომა თვითონ მხოლოს მოსარჩლესაცა იმისსა ოსმან-თაშასა ერთხელაც არის უნდა შეეტყო როდესმე, თუ რას უპირებს სოფიო შინაურის საქმის განზრახუასა მისსა, და ამის გამო უნდა შეემსუბუქებინა როდესმე მზრუნველობა თვისი მისთვისა. მთავრინა თავის გუნებაში აღიარებდა უკუტს, რომელ მოუპოვო შეილებსა თვისსა ერთიოდენ განპატიეება საკუთარის მათის მამულისაგან იმ ამალღების მაგიერ, რომლისაც მოპოვებდათვის წარაგებდა საკუთარს განსვენებას. ესრეთის ცულისთადის მტანჯველობის დროს ეწია მას უნიაში სნეულება და აღსრულდა იქ 7-ს სექტემბერს 1829 წელსა ვერ შემსრულებელი ვერცა ერთისა განზრახვისა თვისისა.

უცხრის წლისა დავით და თხუთმეტის წლისა ეკატერინე დარჩნენ სრულიად ობლად, უფარველად, უზრუნველად, უცხოს ქტსყანას, სხუას სარწმუნოებისა და სხუას ზნეობის სახლში. უკანასკნელი სვეტი მათი იყო თაყადი მაქუტაძე, მაგრამ ისიც მოხუცი და ვერ მქონე კარგის იმედისა, თუმცა იყო გამოცდილი, ჭკვიანი და ახლოდ მცნობი იმ ხალხის ხასიათისა, რომლისაცა მმართველობის ქტსშე უნდა ეძიებინა საფარველი თავისის მებატონეთს ყრმათათვის. ესრეთ დაობლებულთა მწარედ დაიტირეს თავისი მშობელი და მივიდნენ ისევ ტრაპეზონს.

ოსმან-თაშამ ასეხი კეთილშობილება იხმარა, რომ პატრისცა ეკატერინეს ობლობასა, რადგანც ერთხელვე უარი მიიღო როდესაც თხოულობდა იმას, მთავრინას სიცოცხლეშივე, და მხოლოდ მოახსენა ხონთქარსა, რომ გურიის მფლობელი მთავრინა გარდაიცვალა და დარჩა იმის შვილიო და განსაოცებელის მშვენიერების ყმაწვილი ქალიო. ეკატერინე

იყო მართლად გასაოცებელად მშვენიერი: მგზნებარე ფიქრი ოსმალთა ველარ გამოხატავდა მშვენიერებასა ამ გურიის ხანუმის უკეთესსა; და მაჰმუდი გამხიარულებული იყო იმედი-თა, რომ იშოვნოდა ესრეთს ძვირფასს მშვენიერებასა. — ოსმან-ფაშას მიუვიდა ფარმანი მოწყალების სიტყვისა და ბრძანება, რომ წარგზავნოს ობლები კოსტანტინეპოლს.

თუმცა ჰდრტვინავდნენ ამაზედ თითქმის დაცალიერებულნი თავადნი და აზნაურნი, რომელნიც თან ახლდნენ შათთვის ფუდ საყურარლის მამიას ობლებსა, მაგრამ იმათ გარეთ არ გადიოდა მათი საჩივარი, რათგანც ჰსწამდათ ჭკუა და გამოცდილება მაჰმუტადესი, და ამის გამო მტკიცედ ასრულებდნენ ვალსა თვისსა და ბრძანებასა მაჰმუტადისასა, რომელსაც პატივ-სცემდნენ ვით უფროსსა თვის შორის. უმეტესადლა მტკიცედ ჰქონდათ დაცული ერთი ბრძანება მისი. რომ არას გზით არ უნდა შეეტყობინებინათ ეკატერინესათვის ხუანთქრის მაზედ განზრახუა და ყოველის ღონისძიებით ცდილიყუნენ განშორებასა ყოველის მის შემთხუცვისასა, რომლითაცა ოდენ შეიძლება ქალი აზრისა რისმე აღებასა.

მაჰმუტადე ძლიერის ხუანთქრის ეკატერინესთან ქორწინებისაგან მოელოდა ფუდ მრავალსა სარგებლობასა, გარნა ძალიან ეშინოდა, რომ ეს საქმე არ დარღვეულიყო როგორმე ეკატერინეს ხასიშითთა, რომელსაც კარგად იცნობდა იგი. მაგრამ გაუქმდა ყოველი სიფრთხილე მისი. ეკატერინემ სტამბოლში მისულამდინვე შეიტყო თუ რა ელოდა იმას იქა და ჰშეშდებოდა საშინელის უბედურების მომლოდინესავით. თუ განვიხილავთ ვითარებისა მისის აღზრდილობისასა, მაშინ აღვილათ განვიმარტებთ შემდგომსა მის ყოფა-ქცევასა, რომელიც უამისოდ იქნება მრავალთაგანცა ეკიცხათ: აღზრდა მისი იყო ამ გვარი, ვითარსაცა მიიღებენ ანუ მიიღებდნენ ოდესმე საზოგადოდ ყოველნი ქალნი თავადთა და კეთილშობილთანი ყოველთა კავკასიის აქეთ მდებარეთა საქრისტიანოთა თემთა შა. სარწმუნოება იყო ქრთა ზღუდვილი, რომ

მელსა ზედაცა უნდა დაფუძნებულიყუნენ და განშლილიყუნენ ყოველნი ცნობანი და გრძნობანი კეთილშობილის ქალისანი; და ფ'დ ხშირად მოხდებოდა რომელ, მომაშორებელნი მისნი რომელთამე კანონთაგან, სხუათა კანონთა განაძლიერებდნენ მას შორის კერპობის ხარისხადმდე. რაჟამს ოდენ წარმოსდგებოდა პირველი ღონისძიება სწავლების დაწყებინებისა, მაშინვე მოაყოლებდნენ დავითს, შ'დ დაუჯდომელს, სამოციქულოს, სახარებას, დაბადებას და სხუათა სამღთოთა წიგნებთა, რომელთაც ქალნი კეთილშობილნი სწავლობდნენ აქამომდე, რომელ ხშირად გაუძნელდებოდათ ბაასი მათთანა თვითქმის ღუდელთაცა კარგად მცოდნეთა; ხოლო საეროსა აღზრდასა მათსა დაბოლოვებდნენ ხელთსაქმენი; გაწყობილება მოკითხვის წიგნისა ნათესავთა და მოკეთილეთა მიმართ; მოთხრობითი აღწერა მამისა ანუ ნათესავისა ვისიმე მოქმედებათა; კიხხუაჲ საგმიროთა პოემათჲ და სხუათა ჯმ გუარათა თხზულებათა, რომელნიცა აღამაღლებდნენ გრძნობათა მათთა ყოვლითა კეთილობითა და წარმართვაჲ შინაურთა საქმეთა სასიამოვნოდ მამის ანუ ქრმისათვის. ერთის სიტყვით, წიგნობრივი აღზრდა ქალთა მრავლით აღემატებოდა აღზრდასა კაცთასა, რომელნიცა მიმოიქცეოდნენ უმეტესად საქმეთა შ'ა სიმარდისა და მხნეობისათა. აქა იგულ-ხმების რომელ, ფ'დ სხუა-და-სხუა გვარი იყუნენ ხარისხნი სადამდინაც მიაწევდნენ ქალნი ამ გუარის აღზრდილობითა; გარნა უეჭველ-არს ესე, რომელ ყოველთა ხარისხთა შ'ა და მით უძლიერესად რაოდენ უმაღლეს იქმნებოდა ხარისხი ესე, შთაენერგებოდათ მათ გრძნობაჲ დაურღვეველისა ერთგულებისა მამა-პაპათა სარწმუნოებისადმი და განუსაზღვრებელი ყოვლისა მის სიძულილი რაჲცა ეწინააღმდეგებოდა ქრისტიანობასა. სხუა სარწმუნოების ქრმის შერთუაჲ, უმეტესადლა გამოცუთაჲ თვით სარწმუნოებისა, მიაჩნდათ ამ გუარად აღზრდილთა ქალთა ესრედ ძლიერ უბედურებად, რომელ გონება მათი ვერლა გამოიხატევედა უდიდესსა. ძლი-

ქართველ მეფის ვახტანგის მეორედ მოსვლა განჯას.

(ფრანგულიდან. *)

პირველად ვახტანგი განჯას რო მივიდა, ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ ლეკები უპირებდნენ ამ ქალაქს აოხრებას. მოახლოვდა თუ არა ვახტანგი თავისი ჯარით; ლეკებმა მაშინვე უკან დაიწიეს, ასე რომ ერთი შეტაკებაც არ მოუხდათ ქართველებს მათთან. ამის შემდეგ განჯელებმა ასე მოახსენეს მეფეს: „ლეკებს რომ ჩვენ მეზობელ თათრის თემებთან პირობა არ ჰქონდესთ შეკრული, რას მოვიდოდნენ აქაო; ამ თათრების ჩაგონებით და წაქეზებით უნდა იყოს, რომ ეს გაბედეს; ამიტომ, შენ თუ დიდებული შაჰის მეგობარი და მომხრე ხარ და ჩვენთვისაც სიკეთე გიძიევი გულში, ამ თათრებს უნდა შეესიო, აიკლო და დაატყვეოო“. ამ დაბეზლებას, რომ აქაურ თათრების ბრალიაო, სხვა მიზანიცა ჰქონდა. განჯელებმა ვახტანგს შეველა რომ მოსთხოვეს, სამაგიეროთ დიდს ფულსაც დაჰპირდნენ; ახლა-კი ამ ფულს აღარ იხდიდნენ და თათრებზე აქეზებდნენ—აიკელ და დავლა აიღეო. ამ გვარად მოხდა, რომ გიჟ ქართველების ჯარი, რომელიც კავკასიაში ყველაზე შეუწყალებელია, შეესია ზაგამს, შამხორს, განჯა-ბაზარს, ოსკნაბოდს, კურაკ-ჩაის და ბარდას, სოფელ გულისტანამდინ და მდინარე დრდანამდინ. თუმცა ხალხს არ ჰხოცავდნენ და ტყვეთაც ნაკლებ იჭერდნენ, სამაგიეროთ, რაც-კი რამ დახვდათ—შინაური საქონელი, ქათმებიც-კი, ძაღლი, კატა(?) ავეჯეულობა და სხვა მრავალგვარი

*) Nistoire d'Aghovanie, par le catholicos Esaï Hasan-Dehalolians: გვ. 214.

ნიეთი, — ყველა ეს დაიპარეს და დაიტაცეს. თუ კი ამ გვარი ნიეთი და საქონელი ასე აიკლეს, რაღა ითქმის ოქრო-ვერცხლსა და სპილენძეულობაზე? დავლა მეტად დიდი იყო, მეტადრე რკინეულობა, სპილენძეულობა, ფარჩა და ტანსაცმელისა, ამიტომ ცხენებით რო ვერ გაზიდეს, ურმები აავსეს და ისე გადაიტანეს თავიანთ ბანაკში განჯის ახლოს, ჩოლას მინდორზე. ყველა ეს მოახდინეს არა მარტო თათრის სოფლებში, არამედ სომხის სოფლებშიაც. მოხდებოდა ხოლმე, რომ მთელი სომხის სოფელი, ქართველ რაზმის მოახლოვებაზე, წინ ეგებებოდა საეკლესიო სამოსლით შემოსილ სამღვდელოებით, ჯვრებით და სანთლებით, მაგრამ ივერიელები მაინც თავისას არ იშლიდნენ: თავს ესხმოდნენ მათ, იკლებდნენ ყველაფერს, ეკლესიებს, წიგნებს, სამოსლებს, ავეჯეულობას, სპილენძეულობას, კაცებს, ქალებს; სოფელი ტიტველა რჩებოდა ისე, როგორც ახლად დაბადებული ბაღი. ასე აიკლეს და დაიტაცეს ქართველებმა მთელი განჯის მხარე თავიანთ ბანაკებში წასაღებად. ვინ დასთვლის წვრილ და სხვილ ფეხა საქონელს? ქართველები ჩვეულებისამებრ ნადავლის ერთს წილს ჯარის უფროსებს აძლევენ; ამბობენ, რომ ამ აკლების დროს ეს წილი შეადგენდა 25,000 ცხვარს და 9000 სხვილ საქონელსაო; ადვილად მისახვედრია, დანარჩენი რაღა იქნებოდა. ასეთი შველა გაგვიწიეს ქართველებმა თავის მოსვლით; ის რაც თავ-გასულ ლეკებს გადარჩათ, ქართველებმა წაიღეს, გაუმადლარ, მსუნაგ და შეუწყალებლებმა. ამასთან ისიც უნდა ითქვას, რომ მეფე ვახტანგი გულ-კეთილი კაცი იყო, ღვთისნიერი, ქრისტიანების მოყვარე; ბევრჯელ აღუკრძალა და დაემუქრა ჯარის კაცებს ასე ნუ იქცევი, კაცის კვლას და დატყვევებას ნუ ჩაიდენტო, მაგრამ ივერიელები, ბუნებით მხეცი და თავ-გასულელები, არ ისმენდნენ მეფის ბრძანებას. ქართველების წასვლაზე ჩვენი ქვეყანა უპატრონოდ დარჩა, ამიტომ ვისაც რა უნდოდა, იმას სჩადიოდა; ყველა აირივ-დაირივდა, როცა ვნახე, რომ მშვი-

დობიანობის ჩამოგდებაზე იმედი აღარ იყო, მეც თან გავყე-
ვი ვახტანგის ჯარს ჯა წაველ საქართველოში. განჯიდან გა-
ველ პარასკევს ენკენისთვის 22-ს 1721 წელს და თბილისში
რომ მივედით მაისის 28 იყო (1722 წ.). იქ დავრჩი 4 თვეს.
დადგა თუ არა ენკენისთვის შემოდგომა, ვახტანგი ხელ-მეო-
რედ წავიდა განჯას. აი ეს რაზე მოხდა: სპარსეთი დაცა
და დასუსტდა; ამით ისარგებლეს მისმა მტრებმა, მეტადრე
რუსის ხელმწიფემ პეტრემ და სტამბოლის სულთანმა და
ორთავემ დაიწყეს ჯარების შეგროვება. რუსეთი ცდილობდა
სხვები დაეჯერებინა, რომ სპარსეთს უნდა მივეშველო გაჭი-
რებაში; სულთანმა-კი გამოაცხადა, რომ რაკი სხვები აპირე-
ბენ სპარსეთის დაჩემებას, ამიტომ მეც უნდა მერგოს ჩემი
წილი და ადერბეიჯანი უნდა ჩავიგდო ხელში, რომელიც
ერთს დროს ჩემი იყო. ვახტანგმა მოციქულები მიიღო
ორთავესაგან, „მე მომემხრო, — შემოუთვალა სულთანმა, —
ჩემ მფარველობის ქვეშ იყავი“. პეტრე-კი სწერდა: „შენ
რომ ჩემის რჯულისა ხარ, მე შემეერთდი და ერთად ვიყო-
თო“ და მასთან დროს და ადგილსაც უნიშნავდა ვახტანგს
ერთად შეყრისათვის: ოქტომბრის დასაწყისს შამახაში მივალ
და იქ დამხვდით დამზადებულ ჯარით. იმავე დროს სპარსეთის
შაჰმაც, რომელსაც დღე-დღეზე ტახტიდან ჩამოგდება მოე-
ლოდა, საჩქაროდ შემოუთვალა ვახტანგს: „შენ ხელ-ქვეით
იყოს განჯა და ადერბეიჯანი; ამ ქვეყნების სპათა-მთავარ-
სარდლად გნიშნავ, ამიტომ სწრაფად შეჰყარე ყველა ჯარი,
მიდი განჯას და დაიხსენ ეს მხარე მტრებისაგანაო“. ვახტან-
გი ფიქრს მიეცა: ორში რომელს ხელმწიფეს მივემხრო? ერთი
მათგანი არც ჩემი ჯრულისაა და ჩემის ქვეყნის დაპყრობაც
უნდა; სპარსეთის შაჰი ჩემი ბრძანებელი იყო აქამდინ, ახლა
კი რუსეთის ხელმწიფეა უფრო ძლიერი, და ჩემ რჯულსაც
ეკუთვნის. მაშასადამე, მხარს მივცემ ჰიმას, ვინც უფრო
ძლიერია და იმედიცაა, რომ გაიმარჯვებსო. ვახტანგმა ბრძა-
ნება გასცა ჯარის შეყრაზე. შეაერთა სომხების და ქართვე-

ლების ჯარები და გაუდგა გზას. მეც თან წამიყვანა, რადგან მას აქეთ, რაც საქართველოში მიველ, კეთილ და მოწყალე თვალთ მიყურებდა მეფე და თავის ხარჯით მინახავდა.

თბილისიდან რო გავიდა, თან ისეთი დიდი ჯარი წაიყვანა, რომ ვერავინ ვერ გაიგო მისი რიცხვი და არც მე ვიცი მისი რაოდენობა. ენკენისთვის 16 იყო, რომ ანკიორთში მივედით, ხრამზე რაა. აქ მეფემ თავის წინ მომიხმო და მიბრძანა ჩემს ქვეყანაში, ყარაბაღში, წავსულვიყავ ქვემოთ მოყვანილის განზრახვით. ვახტანგი განჯას რო მივიდა ლეკების გასარეკად, ამის შემდეგ ყარაბაღელ მელიქების მეცადინეობით მთელი ალოვანის მამაცი და მდგარი ახალგაზდობა ჯარში გამოსულიყო, რომლის რიცხვი 12,000-ს აღემატებოდა. ამ ჯარს არწახის სიმაგრეები დაეჭირა და აქედამ ბევრი ამაგი დაედო ჩვენის ქვეყნისთვის თავის ვაჟკაცობით. ამ ჯარზე ამბობდნენ, რომ სომხეთის სამთავროს აღდგენასაც შესძლებსო. ვახტანგმა ყარაბაღს გამგზავნა, რათა ეს ჯარი მოემხრო და წამომეყვანა. ახალი ჯარი ჯერ საკმაოდ არ იყო გამოცდილი სამხედრო სამსახურში, საჭირო იყო მისი მოწესრიგება და მეც შევეუდექ ამ საქმეს. ამის შემდეგ განჯას გავემართეთ დარაზმულები. მივედით ერთ ალაგს, რომელსაც ჩოლაყი ჰქვიან და დავრჩით იქსამ დღეს. ვახტანგი ამ დროს განჯის იქითა მხარეს იყო, მდინარე ყოჩ-ყარაზზე, და იქ დაგვიბარა ჩვენ. ბანაკს რო მივეუხლოვდით, მეფემ უბრძანა თავის ჯარს, რათა ჩვენ მისაგებათ გამოსულიყო. შეხვედრაზე ორივე ჯარი დამწკრივდა ერთმანერთის წინ, თითქოს საბრძოლად დარაზმდაო. ჩვენმა აბჯარასხმულმა მხედრობამ დამწკრივებულ ჯარს წინ გამოუქენა. განისმა ზარბაზნების გრიალი, შეირყა მიწა, ცას გადაეფარა ღრუბელსავით ბოლი და ბუქი. სიხარულით აღტაცებულები ჩამოვხდით ბანაკთან. ვახტანგმა, რომელსაც ასე ნათლად ეტყობოდა თვალეში, რა სიხარულიც ავსებდა მის გულს ამ მდგარ ჯარის და მის მამაც მელიქთ მოსვლის სანახაობით,

შემდეგ სიტყვებით მოგვმართა: „იყავით მამაცნი ამის შემდეგ, ვითარცა გმირები; ნუ რა რის და ნურავის შიში ნულარა გაქვთ, რადგან დადგა დრო ქრისტიანთა შვეებისა“. ამის შემდეგ მეც მომმართა სიტყვა და დიდათ მიმადლობა. მეორე დღეს ყველა უფროსებს მოწყალება გასცა. მასთან დავრჩით 25 დღემდინ. ასე მოწყალებდ რომ მოგვექცა ვახტანგი, ამის მიზეზი ის იყო, რომ იგი იმ თავითვე მოყვრის თვალთ უცქეროდა სომხებს და არც ქართველებისა ჰქონდა დიდი იმედი, რადგან ეს ერი ყოველთვის მუხთალი და მატყუარაა (?).

დიდს ხანს უცადა ვახტანგმა პეტრეზე მოსვლის ამბავს და ამასობაში მზადებაში იყო, რათა დიდის ამბით და ზემით დახვედროდა დიდებულ ხელმწიფეს რუსეთისას სომეხ-ქართველ ჯარით. მაგრამ ბედმა გვიმუხთლა. ბევრის ცდის შემდეგ ამბავი მოვიდა, რომ პეტრე ხელმწიფე დერბენდს მიადგაო ზღვით და მაშინვე დაუქერია ეს ქალაქი მის ცხოვრებლების ნებითვე. მაგრამ იმ ხანშივე რალაც მიზეზით იქვე დაუტოვებია კარგა მოზრდილი ჯარი, დანარჩენით-კი ისევ უკან გასდგომია გზას. — მომავალ წელს კიდევ მოვალო, — უთქვამს წასვლაზე, რა მოხდა, რამა იძიულა უკან დაბრუნებულ იყო? ჯარის კაცები გაუხდნენ ავათ, თუ ცხენები დაეხოცა ჰავის აუტანელობით, ან იქნება ზღვაში სურსათი და ხარბაზნები დაეღუპა? ბევრ სხვა მიზეზსაც აბრალებდნენ. გაიგოთ თუ არა ვახტანგმა ეს, უკან გაუდგა გზას, რადგან ამბავი მოვიდა სპარსეთიდან, რომ ისპაჰანის ქალაქისათვის ალყა შემოურტყავთ ავღანელებს და შიგ მოუმწყვდევდათ თვით შაჰი თავისი მხლებლებით. ამასთან საქართველოდამაც მოვიდა შიკრიკი და ამბავი მოიტანა, რომ იმ ქალაქს (გორს), სადაც შენი სახლობაა, თავს-დასხმას ჭპირებენ შენი ძველი მტრები, ამიტომ საჩქაროდ დაბრუნდიო. ვახტანგიც აჩქარდა. გზაში რამდენიმე წვრილი ბრძოლა გაუმართა ყაზახის თათრებს ძველ შეურაცხყოფის სამაგიეროდ და ბოლოს მივიდა.

თბილისს, ჩვენ-კი უიმედოთ დატოვებულებმა, ჩვენს ქვეყანას, შვევებიზნეთ და გავმაგრდით მთებში.

ვახტანგის შესახებ ჩვენ ბევრი აღარა დაგვრჩა-რა სათქმელად. მეფის დაბრუნების შემდეგ განჯის, კახეთის, ერევნის, ბორჩალოს და ყაზახის მთავრებმა ვახტანგს მტრობა დაუწყეს. მათ შორის ორმა გამაჰმადიანებულმა კახეთის მთავარმა კონსტანტინემ, აწ მაჰმად-ყული-ხანმა და ულურლუმ, განჯის ხანმა, ერთად პირობა შეჰკრეს დაებეზღებინათ სპარსეთის ახალ შაჰსთან შაჰ-თაჰმაზთან, ვითომც ვახტანგი მას განდგომას უპირებდეს. ამ შაჰ-თაჰმაზს, შაჰ-სულთან-ჰუსეინის შვილს, ისპაჰანიდამ თავი გამოელწია და ყაზვინში რომ მოსულიყო შაჰად ქმნილიყო. კახეთისა და განჯის შეთქმულ მთავრებს ასე მიეწერათ ამ ახალ შაჰისთვის: „ვახტანგი განდგომას გიპირებს; ამაზე მოლაპარაკებაც აქვს სომეხ და ქართველ ჯარებთან, რუსის ხელმწიფეს შიკრიკებს უგზავნის და იწვევს, რომ მან შენი სამფლობელო დაიჭიროს. აწ გვიბრძანე, რასაც ინებებ“. ამაზე ამ უტენო შაჰმა ასეთი ბრძანება გასცა კახეთის მაჰმად-ყული-ხანზე: „გაძლევ შენ მაჰმად-ყული-ხანს კახეთს, ქართლს თბილისით და მასთან მთელ საქართველოს; ამ ქვეყნების და აგრეთვე განჯა-ერევნის მხედრობამ ყველათავე მთავრებით უნდა შეგეწიოს. გიბრძანებ შეიპყრო ვახტანგი და ცოცხალი ან მისი თავი აქ გამომიგზავნო დაუყოვნებლივ“.

წინად ვახტანგი სპარსეთში იყო დაბარებული და იქ გაატარა მ წელიწადი ძალით გახიზნულმა. შემდეგ სპარსეთის ნდობა რომ მოიპოვა, მხედართ-მთავრობა მიეცათ მისთვის და ამ თანამდებობას ასრულებდა 2 წლის განმავლობაში. ბოლოს მამა-პაპეული სამფლობელოც დაებრუნებინათ მისთვის და გამოემწესათ ქართლში მთავრად. სამშობლოში დაბრუნებული ვახტანგი ცდილობდა თავის თავი სპარსეთის ერთგულად ეჩვენებინა, მაგრამ ყველა ხედავდა, რა მძულვარებაც უტრიალებდა მას გულში სპარსეთისადმი.

მიიღო თუ არა კახეთის მთავარმა მაჰმად-ყული-ხანმა ახალ შაჰისაგან ბრძანება ვახტანგის შეპყრობაზე, მაშინვე შეუდგა სპარსელ რაზმების შეგროვებას, რომლებსაც სხვადასხვა ციხე-სიმაგრეები ეჭირათ. ვახტანგმაც იწყო მომზადება და მიიმხრო ქართველ და სომხის ჯარები. საომრად გავიდა თბილისელი სომხობაც, რომელსაც ვაჟაკურად გარდაეწყვიტა ვახტანგისათვის შეეწირა თვისი სიცოცხლე შვილები და ქონება. ომი დაიწყო დეკემბრის პირველს და დასრულდა აღდგომას 1723 წ. დაიწყო იმით, რომ მაჰმად-ყული-ხანი ღამით თბილისის ციხეში შეიპარა, ისე რომ ვახტანგს ეს არც კი გაუგია და გათენდა თუ არა, ყუმბარები დაუშინა ციხიდან ვახტანგის სასახლეს. „შაჰის ბრძანებით — შეუთვალა ვახტანგს — გადი აქედამ და გამეცალეო“. გაიმართა ბრძოლა, რომელსაც შედეგად მოჰყვა სპარსელების დამარცხება; მაჰმად-ყული-ხანიც, ცოტა დარჩა, არ შეიპყრა მღევარმა, მაგრამ თავს უშველა დროზედ, თბილისს ქვემოთ ცხენით გასცურა მტკვარში და კახეთს გაიქცა.

ასეთის დამარცხებით კახეთის მთავარმა გული მაინც არ გაიტეხა. მის ნაცვლად, რომ ხელი აეღო თვის ბოროტგანზრახვაზე ვახტანგის შესახებ, ეს მეორე იუდა ამ დამარცხებით ეშმაკ-სატანად გარდაიქმნა. სპარსელ ჯარზე რომ იმედი გაუცრუვდა, ახლა ლეკებს და დაღისტელებს მიმართა და მოიწვია ასეთის დაპირებით: „მხარი მომეციო და მომეშველეთ; თქვენის შეწევნით თბილისს ავიღებ და ხელში ჩავიგდებ მთელს ქალაქსაო. თქვენი იყოს ყველაფერი რაც რამ ჰპოვოთ იქ: ოქრო, ვერცხლი, ფარჩეულობა, მიტკალი, სპილენძეულობა, რკინეულობა და აგრეთვე ყველა ტყვე, რომელიც ხელში ჩავივარდებათ. ამასთანავე გპირდებით, რომ ამ ნადავლის გარდა ყოველი თქვენგანი ჩემ ჯიბიდან სამ-სამ თუმანს მიიღებს. მხოლოდ ჯავრი ამომაყრევინეთ და წადილი შემისრულეთო“. ამ გვარ დაპირებით მოხიბლული ეს დაქირავებული ქაჯთა ბრბო, რომელსაც ხელიდან სიავის

მეტი არა-რა გამოსდის, სიხარულით მიეგება მაჰმად-ყული-ხანის მოწვევას და აღუთქვა ყველა წადილის შესრულება. მალე შეაგროვა მრავალ-რიცხოვანი ჯარი ამ მხეც თემების და მთიულ ბარბაროსებისა. ეს ჯარი, რომელსაც უფროსობდა ალი-სულთანის და ორიოდ სხვაც, სამ რაზმად დაიყო და ასე გაემართა მდიდარ თბილისისაკენ.

ვახტანგის ჯარი ამ დროს დაშლილი იყო, რადგან მეფე არავისგან აღარ მოელოდა თავს-დასხმას. მოვიდა უცბათ თბილისის ლეკების ჯარი და გარს შემოერტყა ქალაქს. ვახტანგი მაინც რამდენიმე დღეს გაუმაგრდა ამ ჯარს; ბოლოს კი, რომ ნახა რომ ზოგიერთ ჯარის უფროსმა და სხვა დიდებულებმაც უმტყუნეს მას, მაგ., გიორგიმ, არაგვის ერისთავმა და ყაფლანიანებმა, რომლებმაც თბილისი მიატოვეს, მეფემაც გარდასწყვიტა თავი დაენებებინა ქალაქისათვის და გაიხიზნა მსლებლებით შუა ქართლში, საიდანაც პეტრე ხელმწიფეს ზედი-ზედ შიკრიკები გაუგზავნა და სთხოვდა საშველ ჯარს, მაგრამ არც ამით გამოვიდა-რა.

მაჰმად-ყული ხანი შეესია თბილისის თავის ლეკთა ჯარით. დიდი ხანია რაც ტურფა და ლამაზი თბილისის ქალაქი, რომელიც, როგორც ყველამ იცის, სომეხ ვაჭრებითაა დასახლებული, მდიდრულ ყოფა-ცხოვრებას მისდევდა. ვინ შეედრებოდა ამ გამრჯე და მდიდარ სომხობას, რომლის დოვლათი, სახლების ძვირფასი სამკაული და მოწყობილობა, ბრწყინვალე ფარჩით ჩაცმა-დახურვა, ოქრო-ვერცხლის და ძვირფას ქვების სიუხვე მათ ტანსაცმელზე, ყველგან განთქმული იყო; ნაზათ გაზრდილ ახალგაზდობის, ქალ-ვაჟების სილამაზე ხომ ყველას გაუგონია. ეკლესიები გავსილი იყო ოქრო და ვერცხლის სამკაულით, ბრწყინავდნენ ძვირფას სამოსლით და ნივთებითა. ყველა ეს ხელში ჩაიგდეს ლეკებმა, ამ მხეც, გაუმაძღარ და განადირებულ ხალხმა, რომელსაც ბუნება წურბელასი აქვს. ჯერ რაც რამ ეკლესიებში და სახლებში იყო ის აიკლეს და შემდეგ მიჰყვეს ხელი ვაჟებს,

ქალებს, დედაკაცებს და ყმაწვილებს. ვინ მოსთვლის რამდენი შებღალვეს, ვინ აღრიცხავს ნაღავლის სიმრავლეს? თუმცა ხალხი კი ნაკლებ დახოცეს და დაატყვევეს, რადგან მაჰმად-ყული-ხანმა აღუკრძალა ეს, თუმცა არც ისე უგონებდნენ მას. ამის შემდეგ ლეკებმა მოითხოვეს დაპირებულის ფულის გადახდა, ე. ი. კაცზე სამ-სამი თუმანი, სულ = 0.000 თუმანი. ეს ფულიც თბილისს გადახდევინეს და ასე დაბრუნდნენ სახლში.

ა. კვერკველაძე.

საკვირაო გაზეთს „კვალს“.

დგარდი და სიცრუე, ჭორი და უსაქმურობა—აი წუმბე, რომელშიაც დღე-მუდამ გაუსწორებლად იფლობა „კვალი“. იმის მაგივრად, რომ მან ფართოდ ისარგებლოს მთავრობისაგან ფართოთვე მოცემულის პროგრამით და მით ცხოველ-მყოფელ მალამოდ დაედოს ჩვენს ათას ქირსა და მოთხოვნილებას, მოჰყოლია და უხამსად ცრუ-პენტელაობს თვისს ფურცლებზედა, ვითომც და მეც ქვეყანას ვემსახურებო. ვაი ქართველს ხალხს და ქართულს მწერლობას თქვენისთანების ხელში!..

ყოველ გვარ ქვენა საქმეს ვიკისრებ, მაგრამ იმას კი არასოდეს, რომ ახალ-წლის გამოცემაში, რომელიმე სხვა გამოცემას ეპიტაფიები ვუძღვნა და სუდარაში გახვევა ვუკი-ქინო, ვითომ და აი, იცოდეთ, რომ იგი კვდება და მე კი ცოცხალი ვრჩებიო. ასეთია სწორედ „კვალის“ ამ წლის პირველს ნომერში „მოგზაურისადმი“ ნაძღვენი სიტყვები, მაგრამ რადგან მომავლის წინასწარმეტყველნი და მით უმეტეს სიკვდილის საქმეში ხშირად სტყუვდებიან, დავიცადოთ და ვნახოთ, ვინ უფრო აღრე გარდაიცვლება—„კვალი“ თუ „მოგზაური“!?

ქართველთ მოქცევა.

ნინოს შობა - ღმრდა.

სოფელს კოლასტას
ჭელობდა შთავარი,
მეომართ დასტას
მხსე წინამძღვარი.

საბილონ იყო
სახელი მისი,
სუსანა იყო
მკუდლე მისი.

ნინო ამათგან
იშვა ბრძენთაგან
და ისინა ქართლი
ბორბოტ სულთაგან.

თორბეტის წლისა
რომე შეიქმნა,
ბრწყინვალეებისა
სხივ მოეყინა.

წმიდა სახლობა
მაშინ წარჟიდა,
იერუსალემს
ქალაქს ჩავიდა.

მუნ ძღვდეღმთავრობდა
 იობენალი,
 მამადმთავრობდა
 სულის მკურნალი.

ამას თვისობდნენ
 კოლასტელები,
 მასთან დასახლდნენ
 ღვთის ძლოცველები.

მამა და დედა
 შემდეგ წარვიდნენ,
 თოლთ მსახურად
 სურვილით შესდგნენ;

ჰატრიარქმაცა
 ნინო დალოცა,
 ნიჰფორსაცა
 სწავლებად მისცა.

ბრძენსა დედასა,
 მასწავლებელსა,
 ნინო ეთვისა
 განათლებულსა,

მისგან ისწავლა
 სჯული ქრისტესი,
 გლახაკთა მოვლა,
 მცნება მოსესი,

ამბავიც კვართის,
 ქრისტეს საძოოსის,
 ცნობაცა ქვეყნის,
 ყოვლისა ქართლის.

ნიაფარ დედა
 ნინოს ეტყოდა:
 „შვილო: კწადოდა,
 კიდევ გსუროდა
 „ქრისტეს შედგომა,
 ქადაგ გახდომა;
 აწ წარვედ აღმა,
 მთათა გადაღმა,

„მუნა სამკალი
 ფრიადი არი,
 მუნა მოძკალი
 ყოვლად არ არი;
 „კერძი ბევრია
 მას ქვეყანასა,
 და ივერია
 ჭქვიან იმასა“.

ზატრია რქმაცა
 ხელნი დაასხნა,
 კურთხევა მისცა,
 გსა დაულოცნა.

სახალხო ისტორია საქართველოსი *).

სამეფოს დაარსებიდან ქრისტიანობის მიღებამდე.

ფარნაოზი, პირველი მეფე საქართველოსი.

(301—237 წწ. ქრ. წინ.).

დროც კარგი დაუდგა ფარნაოზს. 323 წელს, ალექსანდრე მაკედონელი, ჯერ სრულიად ახლოგზდა—33 წლისა, უეცრად გარდაიცვალა ბაბილონში და მისი უშველგებელი სამეფო დარჩა უმეფოდ, რადგანაც ალექსანდრემ ვერ მოასწრო მემკვიდრის დანიშვნა. ალექსანდრეს სარდლები და დამორჩილებული ხალხები აიშალნენ. ყველამ თავისკენ გაიწია და, ბევრი არევ-დარევისა და შეხლა-მიხლის მერე, რამდენიმე დამოუკიდებელი სამეფო დაარსეს. აზონმაც, რა თქმა უნდა, თავისთვის მოინდომა საქართველოს შერჩენა, მაგრამ, დიდის ხნიდამ თავისუფლებას ჩვეული ქართველი ხალხი დრტყინავდა და შფოთავდა, რომ დღეს თუ ხვალ თავში მები დაეცა უცხოელ მოძალადისათვის. ეს დღეც ახლა დაუდგა.

მთაში აღზრდილი ფარნაოზი იღუმალად კვლავ გადმოსახლდა დედით და დებით მცხეთაში და იწყო აქ კერძო, ჩვეულებრივი კაცის ცხოვრება, რომ მითუფრო ახლო ყოფილიყო ხალხთან და თვალ-და-თვალ ყური ეგდო ხალხის გულის ცემისათვის. აქ ფარნაოზი მალე დარწმუნდა, რომ ქართველების ამხედრებას მტრის წინააღმდეგ დაძახების შეტი არა უნდა-რა და სიხარულისგან ფეხზე აღარ იდგა. დედა კი ში-

*) იხილეთ «მოგზაური» 1901 წ. № 12, დამატება, გვ. 53.

შისაგან იღეოდა, რომ აი საცაა აზონი შეიტყობს მისის შვილის ვინაობას და ერთს დღესაც არ აბოგინებს კოცხალსაო. დედამ ამიტომ ეუბნებოდა შვილს: „წავიდეთ, შვილო, სპარსეთს, ჩემს ძმებთან, მოშორდი მესისხლე აზონს, თორემ, ვიცი, მოუკვლელს არ გაგიშვებს შენაო“.

ფარნაოზს, რა თქმა უნდა, ეძნელებოდა სამშობლოს დატოვება, მაგრამ იმავე დროს კარგად ესმოდა თავისი მცხეთაში ასე ცხოვრების შეუძლებლობა და ამიტომ დღე და ღამ სულ იმის ფიქრში იყო, თუ რით და როგორ დაეწყო საქართველოს განთავისუფლების საქმე. ბედმა მალე ამისი საშუალებაც მისცა ფარნაოზს. ეს იყო დიდ-ძალის ფულის და განძის პოვნა ფარნაოზისაგან სკვირეთის ხეობაში, თბილისის ახლო. საქმე ასე იყო.

ფარნაოზი თუმცა შეძლებული მამის შვილი იყო, მაგრამ მთაში ყოფნის დროს, მამულები მისი მთლად მტერს დაეჭირა და გარდა რამდენიმე ვერცხლეულისა და ძვირფას თვალთა, რომელიც მის დედას თან წაეღო, ამათ ახლასხვა არაფერი ქონება აღარა ჰქონდათ. ცარიელის ჯიბით-კი ხალხის შეიარაღება და ამხედრება ყოვლად შეუძლებელი იყო. აი აქ, როგორც ვსთქვით, მოულოდნელად ბედმა ხელი გაუშართა ფარნაოზს და მანაც საბოლოოდ გადასწყვიტა საქართველოს დახსნის საქმეს შესდგომოდა.

ერთხელ ფარნაოზი გავიდა მარტოდ სანადიროდ და ნელ-ნელა მიადწია სოფელ დიდმის მშვენიერს ველს, თბილისის ახლო. საღამოს უკვე ფარნაოზი აქ უეცრად თავს წააწყდა ირმის ჯოგს, სტყორცნა ისარი და ერთი ირემი დასჭრა. ირემი გაიქცა, მაგრამ ფარნაოზიც კვალ-და-კვალ მიჰყვა და, როცა ირემმა თბილისის ღირღალ კლდეებს მიადწია, სისხლით დაიცალა და მიწაზე დავარდა. მივიდა ფარნაოზიც და მომაკვდავ ირემთან დაჯდა. დაღამდა ფარნაოზმა გადასწყვიტა აქ გათევება ღამისა და მიიხედ-მოიხედა გარშემო, რომ მოხერხებული აღგილი ენახა დასაბინავებლად.

აქ მან თვალი მოჰკრა რაღაც ქვითკირს და მივიდა მასთან, რომ ნახოს, კარი ხომ არა აქვს სადმე შიგ შესასვლელიო. აღმოჩნდა, რომ კარი კი ჰქონდა, მაგრამ ამოქოლილი იყო ტალახითა და ქვითა, რომელიც ცოტა დანგრეულიყო კიდევ. ფარნაოზმა ამოიღო ჩუგლუგი (პატარა წერაქვი); რომელსაც მუდამ თან ატარებდა, გამოანგრია ის დაშლილი ალაგი და რომ შევიდა შიგ ცეცხლის ასანთებად, მის განცვიფრებას და სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა: გამოქვაბულში მან დაინახა

„განძი მიუდგომელი, ოქრო და ვერცხლი და სამისხურებელი ოქროსი და ვერცხლისა მიუწდომელი“.

ფარნაოზმა საჩქაროდ ხელ-ახლად ამოქოლა კარები, წამოვიდა იმ ლამესვე მცხეთას და დედას ახარა ეს ამბავი. — „ეგ სწორედ ჩვენი სამამასახლისოს ხაზინა იქნება, რომელიც ბიძაშენმა სამარამ დამალა სადღაც, როცა მაკედონელებზედ საომრად მიდიოდაო,“ — უთხრა დედამ. სიხარულისგან ფარნაოზს აღარ დაუძინია, წამოიყვანა ჯორ-ცხენები, რომდენიმე ერთგული კაცი და მთელი ის ოქრო-ვერცხლი და განძეული დიდის საიდუმლოებით და სიფრთხილით სულ შინ გადმოზიდა.

აქედამ იწყობა ფარნაოზის ცდა საქართველოს განთავისუფლებისათვის. დედის რჩევა — სპარსეთში წასვლაზე — მან სულ დავიწყებას მისცა და მის წილ გადასწყვიტა წასვლა სამეგრელოში, სადაც ამ დროს მთავრობდა ვინმე ქუჯი, მთავარი და მფლობელი დიდ-ძალ მამულებისა. ფარნაოზმა გაუგზავნა ქუჯს კაცი და შეუთვალა:

„მე ვარ ნათესავი უფლისისა, მცხეთოსის შვილისა და ძმის-წული სამარა მამასახლისისა, და არს ჩემთანა ხვასტაგი (სიმდიდრე) დიდ-ძალი: აწ მანდა მოვიდე შენთანა, ვიუვნეთ ჩვენ ძმები, ორთაგემ ვახმართო ხვასტაგი იგი, წინააღუდგეთ აზონსა და სვემან ჩვენ მან მოგვეცეს ჩვენ ძლევა კეთილი!“

გაეხარდა დიდად ქუჯსა და მაშინვე დასტური აცნობა. მოემზადა ფარნაოზ და მთელი თვისი სიმდიდრითა, დედითა, დებიოთა და ერთგული კაცებითა დაუყოვნებლად იდუმალად წავიდა ქუჯისთან. ქუჯი გამოეგება ფარნაოზს მთელი თავისი ხალხითა და უთხრა:

„შენ ხარ შუაღვი თავთა მათთა ქართლისთა და შენ გმართებს უფლებას ჩვენა. აწ ნუ შურაბ ხვასტაგსა შენსა, რათა განვიმრავლოთ სხანსი (ჯარი), და უკეთუ მოგვეცა ძლევა, შენ ხარ უფალი ჩვენი, და მე მონა შენი“.

მთელი სამეგრელო ფეხზე დადგა როგორც ერთი კაცი. გაგზავნეს სასწრაფოდ კაცები ყოველ მხარეს და მოიწვიეს ქართველნი და ოს-ლეკნი სალაშქროდ აზონის წინააღმდეგ. გაიხარეს დიდად ყველამ და ამხედრდნენ აზონზე. აზონი მიეგება ფარნაოზს მუხრანის მინდორზედ (ქსნის ხეობაში), მაგრამ დამარცხდა და უკუ-იქცა კლარჯეთისკენ, რათა მოკრიფოს იქ ახალი ჯარი. ფარნაოზი კი ჩამოვიდა მცხეთასა და დაიპყრა მთელი ქართლი.

აზონის დამარცხებას მუხრანის ველებედ სხვათა შორის იმ გარემოებამაც შეუწყო ხელი, რომ ბრძოლის წინა დღეს, ფარნაოზმა მიუგზავნა საქართველოში მყოფ ბერძენ-მაკედონელთა ჯარებს კაცები და დიდს საჩუქარს და მამულებს დაჰპირდა მათ, თუ თქვენც ჩემს მხარეზე გადმოხვალთ და მიშველით აზონის გაგდებასაო. რადგანაც თითონ მაკედონელებსაც არ უყვარდათ აზონი, როგორც კაცი მესისხლე, ათასმა მათგანმა მართლაც მიატოვეს აზონი და ფარნაოზს მიემხრნენ.

(შემდეგი იქნება).

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на

ОБЩЕСТВЕННУЮ И ЛИТЕРАТУРНУЮ ГАЗЕТУ

„ВОСТОЧНЫЙ ВѢСТНИКЪ.“

1902

четвертый годъ изданія.

„Восточный Вѣстникъ“ выходитъ въ г. Владивостокѣ въ форматѣ большихъ газетъ по слѣдующей программѣ:

1) Телеграммы.	8) Обзоръ внутренней жизни. Сибирская хроника. Русская жизнь.
2) Правительственныя распоряженія.	9) Литературное и научное обозрѣнїе.
3) Передовыя статьи.	10) Критика и библиографія.
4) Хроника.	11) Фельетонъ.
5) Письма и корреспонденціи.	12) Судебная хроника безъ обсужденія судебныхъ рѣшеній.
6) Статьи по разнымъ вопросамъ, касающимся интересовъ русской восточной окраины и жизни сосѣднихъ странъ: Китая, Японіи и Корея.	13) Промышленность и торговля.
7) Обзоръ заграничной жизни: Китай, Японія и Корея.	14) Справочный отдѣлъ.
	15) Объявленія.

Газета выходитъ четыре разъ въ недѣлю: по Четвергамъ и Воскресеньямъ №№; по Вторникамъ и Пятницамъ—отдѣльныя прибавленія.

ПОДПИСНАЯ ПЛАТА:

для городскихъ подписчиковъ,
съ доставкою:

За годъ	8 руб.
— полгода	4 „
— 3 мѣсяца	3 „
— 1 мѣсяць	1 „

для иногороднихъ,
съ пересылкою:

За годъ	9 р. — к.
— полгода	4 „ 50 „
— 3 мѣсяца	3 „ 50 „
— 1 мѣсяць	1 „ 50 „

За перемѣну адреса 30 к.

Розничная продажа 10 к. №.

Адресъ: г. Владивостокъ Редакція газ. „Восточный Вѣстникъ“.

Редакторъ-Издатель В. Сушинскій.

მიიღება ხელის-მოწერა 1902 წლისათვის ორ-კვირულ
გამოცემათა ქართულს

„მწყემსი“ — № 1

და რუსულ ПастырЬ-ზე

ჟურნალის ფასი:

12 თვით „მწყემსი“ 3 მ.	6 თვით „მწყემსი“ 2 მ.
— „რუსული“ 3 მ.	— „რუსული“ 2 „
— „ორივე გამოცემა“ 5 „	— „ორივე გამოცემა“ 3 „

გაზეთზე ხელის-მოწერა შეიძლება დაბა ყვირილში რედაქციაში, ქუთაისში ბ-ნ ესტატე ლამბაშიძესთან, თბილისში წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების წიგნის მაღაზიაში, ბ. შიო ქუჩუქაშვილთან. ფოთში — დეკანოზ მ. გრიგოლ შაჭაროვთან; ახალსენაკში — ბლალაშინ მამა არისტარქ კალანდარიშვილთან.

სოფლის მასწავლებელთ და დარბთ გაზეთები დაეთმობათ მთელის წლით ორივე გამოცემა სამ მანქანად.

რედაქცია იმყოფება დ. ყვირილში რედაქტორის საკუთარ სახლებში.

გარეშე მცხოვრებთ ჟურნალის დაბარება შეუძლიათ ამ ადრესით: Въ Квирилы, въ редакцію газеты и журнала „МЦЕМСИ“ и „ПАСТЫРЬ“.

რედაქციაში მოიპოვება წარსული წლების რამდენიმე სრული გამოცემანი „მწყემსი“-სა, რომელნიც ნახევარ ფასად დაეთმობათ მსურველთ.

რედაქციაში მოიპოვება აგრეთვე სხვა-და-სხვა სასულიერო შინაარსის გამოცემანი, რომელთა კათალოგი დრო-გამოშვებით ჟურნალშიდაც იბეჭდება და მსურველთაც შეუძლიანთ დაიბარონ რედაქციიდან.